

EPIGRAFI
ve
YUNAN - LATİN EPIGRAFISI*
(Lev. I-V)

Epigrafi her dilde ve her bölgede olmasa da, birçok kültürde farklı görünüşlerde vardır. Tarihe katkıda bulunabilecek, özgün bir epigrafi ve yöntemi yoktur. Türklerin Orhun yazıtları, Fenike, Kartaca, İbrani, Pers, Arap ve Kimmer yazıtlarının birbirleriyle benzerliği yoktur. Burada, klasik epigrafinin tarihsel yöntemine ilişkin, özellikle Yunan ve Latin yazıtları seçilmiştir. Bu satırların yazarının Yunan ve Latin yazıtlarını seçmesinin nedeni, bu yazıtların tarihsel bakımdan ve yöntemlerin gelişimi açısından önemli malzeme zenginliğine sahip olmaları ve gerektiğinde epigrafinin önemini belirlemede tipik örnekler içermeleridir. Bu bölümde yer alan gözlemlerin çoğunluğu, Yunanca ve Latince yazıtlara dayanmakta olup, alınan örnekler Yunanca yazıtlardan seçilmiş ve tamamlanmış bulunmaktadır. Bunların tarihsel önemleri mukayese edilebilir. Yunan epigrafisi, hem uzun metinlerin çokluğu ve hem de İ. Ö. VIII. yüzyıldan IV. yüzyıla uzanan sürece dağılması bakımından çeşitlilik gösterir. Aslında bu uzun süreç, malzeme bakımından fakirleşerek Bizans dönemine değin devam eder. Klasik dünyanın antik epigrafisi, diğer epigrafilerle, örneğin Batı Ortaçağ epigrafisi ile, sayısal yönden ve özellikle günümüze ulaşan metinlerin (arşivler ve edebi eserler) boyutları yönünden bir zıtlık gösterir. Pratikte bu edebi eserler ve arşivler, Filistin ve Suriye çöllerinin birkaç yöresi ve Mısır dışında, antik dünyada yitip gitmişlerdir. Yunan ve Roma dünyasından "epigrafi uygarlığı" diye söz edebiliriz. Bu uygarlık, Türkiye, Yunanistan, Cezayir ve Tunus'daki ören yerlerini gezenlerin dikkatini çekmektedir. Tabela, afiş ve spotlar olmaksızın, dayanıklı malzemeden yapılmış olan bu yazıtlarla, günümüz epigrafisi arasında büyük bir zıtlık vardır. Modern bir ülkede epigrafi neyi temsil eder? Önemli kişilerin heykel kaideleri, sivil ya da dinsel yapılara ait yazıtlı frizler (bunlardan herhangi biri, antik geleneği devam ettirir veya diriltirler), sokak isimlerinin yazıldığı levhalar, kiliselerdeki sayıları giderek azalan sunular (*ex-voto*) -ki bunlar da sadece sağlığa kavuşma ve yapılan bağışlara yönelik monoton konular içermektedir- ve nihayet *grafito*'lar günümüzün epigrafik malzemesini oluştururlar. Bu malzemelere şehirlerde rastlanır. Kırsal kesimde ise, iki dünya savaşında

* Bu yazı, Prof. L. Robert'in *Encyclopédie de la Pléiade*'daki "L'histoire et ses méthodes" (Paris 1961, s. 453-497) başlıklı makalesinin bir çevirisidir. Makale ayrıca, H. Engelmann tarafından Almanca'ya çevrilmiş ve çevirenin dipnotları ile zenginleştirilmiştir (*Die Epigraphik der klassischen Welt*, Bonn 1970).

ölmüş askerlerin en son ve tahmini listelerini kaydeden yazıtlar dışında epigrafi yoktur. Yollardaki kilometre taşlarının tekdüzeliği de Roma miltaşları üzerinde çalışan tarihçiye, elindeki verileri arttırmada yardımcı olmamaktadır. Modern epigrafinin asıl malzemesi mezarlıklarımızdaki yazıtlardır. Günümüzde taşçı ustası ile mezarı yapan aynı kişidir. Bu noktada bile, antik geleneğin yerini kuruluk ve monotonluk almış ve vezin ortadan kalkmıştır. Çağdaş epigrafik malzeme, meslekler, ünvanların seçimi, aile yapısı, ortalama ömür ve bölgesel isimbilim üzerine az da olsa bilgiler vermektedir. Antik epigrafinin büyük gelişiminde ne denli rol oynadıkları artık az da olsa anlaşılmalı olan Yunan ve Latin yazıtlarından sadece yayınlanmış olanlarının sayılarının yüzbinlere vardığını görmek çok şaşırtıcıdır.

ANTİK YAŞAMDA YAZITLARIN ROLÜ

Antik yazıtlar içerik açısından çok çeşitli olup, en basit olanlarından, erotik *grafito*'lara, hakaret, sövgü, aşağılama içerikli olanlarından, övgü, anı ve selamlama yazıtlarına değin geniş bir yelpazeye sahiptirler.

Çok değişik formüllere sahip olan Mezar yazıtları genellikle çok gelişmişlerdir ve bunların kronoloji ve lokalizasyon açısından incelenmeleri gerekir. Erken devirde çok sade olan bu yazıt grubu (bu dönemde Sparta'da mezar stellerine sadece savaşta ölmüş askerin, ya da doğumda ölmüş kadınların isimleri yazılabiliyordu) bu tekdüzelikten ancak imparatorluk döneminde kurtulmuş ve yönetici sınıfa ait yazıtlarda, yöneticilerinin adlarının yanısıra, onların cömertliklerini anlatan uzun ifadeler yer almıştır. Anıtsal bir mezar yapısının tüm blokları, ülkesinin ya da diğer şehirlerin yazdırmış oldukları onur yazıtları ile, hatta imparatorların veya bazı üst düzey yöneticilerin o kişiyi kutlayan mektupları ile kaplanabilmekteydi. Buna örnek olarak, Lykia'nın güneyindeki dağlık yöredeki Rhodiapolis'de bulunan Opramoas adındaki bir Lykialıya ait mezar anıtı gösterilebilir. Binlerce mezar yazıtı, mezarlara zarar vermeyi yasaklayan, ya da bunların izinsiz kullanılmaları durumunda öngörülen dinsel ve hukuki cezaları kaydeden ifadelerle doludur. Salt mezarları korumaya yönelik lanetleme yazıtları, imparatorluk dönemi mentalitesini yansıması yönünden çok önemli bilgiler sunmalarının ötesinde, yöresel veya bireysel çeşitliliklerin saptanmasında dinsel ve dünyevi açıdan büyük öneme sahiptirler. Mezar şiirlerinin özel bir tarzı vardır. Sadece Yunanca bu tarzda yazılmış beş bin civarında yazıt bulunmaktadır. Ciltler dolduracak kadar çok olan bu şiirlerin çoğu küçümsenmeyecek niteliktedir ve hatta bazıları gerçek birer edebi eserdir.

Yunan epigrafisinin büyük bölümü çok gelişmiş metinlerden oluşmaktadır ve bu ayrıca metinler, tarihsel açıdan en az modern epigrafi kadar büyük öneme sahiptirler. Yasa ve dekretler içerik açısından, bürokrasinin kurallarını ve bunların hangi noktalarda mükemmel olup

olmadıklarını anlamamızı sağlarlar -örneğin bir barış antlaşmasında, sorunların en ince ayrıntılarıyla verilmesi gibi-. Bunlar arasında barış antlaşmaları, çeşitli uluslara yapılan yardımlar veya elde edilen ganimetlerin Roma ile Aitolia'lular arasında paylaşılması gibi örnekler sayılabilir: İki şehir halkı arasında yapılan birleşme antlaşmalarına örnek olarak, İonia'daki Teos ile Lebedos, Teos ile Kyrbissos, Miletos ile küçük komşusu Pidası ya da Phokis bölgesindeki Stiris ile Medeon şehirleri arasındaki antlaşmalar gibi. Bunlar, ekonomik ve politik yaşamın detaylarını veya sivil demeklerin prensiplerini maddeler halinde saptayan antlaşmalardır -iki kent arasındaki toprak ve sınır anlaşmazlıklarını kaydeden ve kentlerin coğrafi sınırlarını saptamaya yarayan belgeler, Akdeniz ülkelerini seven tarihi coğrafyacıların çok ilgisini çekmektedir-. Ayrıca kral ve imparator mektupları çok önemli yazıtlardır -bunlar, tropik ağaçlar diken satraplardan birini kutlayan bir Pers kralının veya sürgünlerin iadesi konusunda çıkan anlaşmazlığı çözümlleyen İskender'in kraliyet mektuplarından, geç İmparatorluk dönemine kadar uzanan imparator mektuplarıdır-. Bir diğer yazıt türü de, zaferlerin kaydedildiği yazıtlardır. Bunlara örnek olarak, İran'daki bir yapıda bulunan, Sasani kralı Shapour'un *Res Gestae*'ı gösterilebilir. Otuzu aşkın yörede bulunmuş olan parçaları sayesinde hakkında bilgi sahibi olduğumuz, Diocletianus'un her beş yılda bir yenilenen ve yün, deri, parfüm, amfityatrolardaki hayvan fiatları ve her işçinin ücreti dahil, tüm ürünlerin fiatlarını saptayan listesi, gerek finans, gerek teknik ve gerekse terminoloji yönünden büyük önem taşımaktadır.

Dinsel yaşam, farklı ve çok sayıda yazıtların üretilmesini sağlamıştır. Bunlardan bazıları kabartmalı *ex-voto*'lar (sunular), diğer bazıları da şehirlerin birleşimine ilişkin birçok maddelerden oluşan dinsel düzenlemelerdir. Bunlar genellikle çok gelişmiş yazıtlar olup, kurban takvimleri veya yeni bayramların kuruluşlarına yönelik metinler vb. içerirler. Örneğin bu grupta; Girit'te kuret'ler, Atina veya Erythrai'da Asklepios için söylenen *hymnos*'lar, Tanrıça İsis'in farklı gösterilerle kutlanan ve onun gücünün yüceliğini ön plana çıkaran bayramlarda okunan ilahiler (bu türe ilişkin yazıtlar çok farklı yörelerde bulunmuştur), Girit'teki Lebena'dan, Roma'daki Tiber adasında bulunan Yunan kutsal alanına kadar ve özellikle Epidauros'da bulunmuş olan ünlü steller üzerinde yer alan ve Asklepios'un mucizevi iyileştirmelerine yönelik ifadeler gibi uzun metin içeren yazıtların yanı sıra, Rhodos yöresinde olduğu gibi, çok kısa metinli yazıtlar da söz konusudur.

Antik dönemin sonundan itibaren asırlarca, ve özellikle son iki asırda, endüstriyel gelişime bağlı olarak çok sayıda eserin tahrip edilmesine karşın, halen farklı yörelerden gelen eserlerin çokluğu karşısında bunların nerelerde korunabilecekleri sorulmaktadır. Yazıtlar açısından en zengin dönem Roma imparatorluk dönemidir. Her ne kadar, bu dönemde devşirme malzeme kullanılmışsa da, bu gerçeği değiştirmemektedir. Zira imparatorluk döneminde Smyrna, Ephesos, Pergamon ve Atina gibi büyük şehirlerin caddelerinin yanı sıra, dağlık Lykia, Pisidia ve Kilikia'nın küçük şehirlerinde

dahi, şehir dışındaki yolları diziler halinde, özellikle kaideli heykeller, lahitler ve mezar anıtları süslüyordu. Kutsal alanlar, *ex-voto* steller, onurlandırma heykelleri ve halka yönelik resmi yazıtlarla doluydu. Tiyatrolar Dionysos'a adanmış sunular, müzisyen heykelleri ve oyunlar için yardımda bulunmuş cömert vatandaşların isimlerinin kaydedildiği yazıtlarla doluydu. Şehrin her yerinde, sırt sırta sıkışık şekilde yerleştirilmiş olan yazıtlar dikkati çekiyordu. Bugün ise bunlar, daha da sıkışık şekilde, müzelerde ya da ören yerlerinde üst üste yığılmış olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu yazıtlar çoğunlukla kırmızı boyalıydılar. Menderes Magnesia'sındaki agoranın stoasında yer alan, küçük harflerle yazılmış on kadar dekreti gözümüzde bu renkli görünümüyle canlandırmalıyız. Bu dekretler buraya, Syrakousai'dan, Korkyra, İthaka, hatta Pers Antiokheia'sına değin Yunan dünyasının birçok şehirlerinden gönderilmişlerdi. Bu dekretlerde, şehrin koruyucu tanrıçası Artemis Leukophryene onuruna kutlanması kabul edilen bayramlara ve Delphoi ya da Olympia'dakiler kadar görkemli yarışmalara, bu şehirlerin temsilcilerle katıldıkları ve kurbanlar sundukları yazıtlardır. Bunun dışında kırsal kesimde bulunan her kutsal alan da yazıtlarla doluydu. Buna örnek olarak, Bulgaristan'da bulunan ve Trakya'lı bir kahramana ait olan kutsal alandaki atlı kabartmaları ve sunular gösterilebilir. Hatta, dağlık yörelerin ıssız ve iç kesimlerinde dahi steller ya da kayalar üzerinde yazıtlar vardı. Genellikle bu yazıtlar, ya bir çeşme, ya da Nympha'lara veya su, ağaç veya doğa ile ilgili tanrılara adanmış mağara yakınlarındaki kutsal alanlarda bulunmaktaydı. Antik devirdeki mermercinin ve taş ustasının toplumdaki yerinin ne kadar önemli olduğunu anlamak zordur. Taş ustalarının ortaya koydukları bu eserlerin kronoloji ve dağılımları, Doğu'da ve Batı'da antik dünyanın Hellenleştirme ve Romalılaştırma politikaları üzerine yapılan araştırmaların temelini oluşturur. Hatta denebilir ki yazıtlar, Balkanlarda, Suriye'de, Fas'da olduğu gibi, Almanya ve İngiltere'de de, her yerde ülkelerin sınırlarını ve yüzölçümlerini belirleyen belgelerdir. Bunların ilk ortaya çıkış tarihleri, sayıları ve özellikleri buldukları bölgenin tarihini oluşturur. Avrupa'daki Roma uygarlığının arşivleri, *Corpus Inscriptionum Latinarum* adı altında toplanmıştır. Yunan ve Latin dünyasının sınırlarını belirlemek için yapılacak bir uygarlık araştırmasında en belirleyici unsur yazıtların tipik karakteridir. Örnek olarak, Fas'ın Latince yazıtları, Volubilis'de bulunmuş olan ilginç Yunanca yazıtlar, Suriye'lilerin geleneksel tanrılarının yanı sıra Arap tanrıları olan Manaf ve Theandrios için sundukları adaklar ve bir synagog hahamının yazıtı gösterilebilir. Diğer bazı örnekleri şöyle sıralamak mümkündür: Hecim süvarilerinin Arabistan Yarımadasının Kuzey'inde bıraktıkları yazıtlarından örnekler, Nubia'lı Hristiyanların, ölümlerinin cenaze törenlerinde okudukları duaları içeren gelişmiş yazıtları, bir Ermeni kutsal alanındaki kaya üzerine yazılmış olan ve Grek takviminde yer alan ayların bir listesi ile Euripides'in mısralarının yer aldığı çeşitleme, Basra körfezinde, Bahrcyn yakınlarındaki bir adada, Grek askerlerinin tanrıça Athena ve Poseidon'a erken Hellenistik devirde sundukları adak yazıtı ve Afganistan'daki Asoka'da bulunmuş olan Arami ve Yunanca yazıtlar.

Bir adağın taş üzerine yazıt olarak kazınma nedeni çok açıktır. Ancak tarihinin, dekret, envanter ve rapor gibi halka yönelik belgelerin rollerinin ne olduğunu ve yayılım alanlarındaki karmaşayı belirtmesi gerekir. Genellikle yazıtlar için antik dönemin arşivleri (yukarıda bu deyim kullanıldım) ve dekretlerin bulunduğu kutsal alanlara da arşiv depoları denir. Bunlar bugün bizim için birer arşiv iseler de, antik dönemin arşiv olarak işlev görmüyorlardı. Antik devirde arşiv kayıtları papyrus ve parşömen üzerine yazılmaktaydı. Bu tür arşivleri biz Mısır'da ya da sırası ile Seleukoslar, Parth ve Roma kolonisi olan, Orta Fırat üzerindeki Doura-Europos'da buluyoruz. Bunlar papyroloji tarafından incelenen, her seviyedeki büroların resmi evrakına yönelik arşivlerdi. Bu malzeme yazıttan farklıdır. Taş üzerindeki bilgiler arşiv değildir. Taşlar üzerinde arşivlerin kopyaları olabilir ama bunlar orijinal değildir. Bu kopyalar bazen tüm, bazen az çok aslına uygun özet şeklindedir ve diploması ile ilgili bir araştırma sözkonusu olduğunda bunun göz önüne alınması gerekir.

Hatta antik yazıtları günümüzün afişlerine benzetmek mümkündür. Gerçekten, günümüzdeki resmi afişlerin çeşitlilik, bürokratik ve politik önem açısından antik yazıtlarla çok daha fazla benzerlikleri olduğu kesindir. Eskiler afişlemeyi biliyorlardı; ancak onların afişleri dayanıklı malzeme üzerine ve kazınarak oluşturulmuş yazıtlar değildi. Bunlar Latince *album* ya da Yunancada *Leukôma* adı verilen beyaz boyalı tabletlere veya ağaç levhalardı. Bunlar halka duyuru amacını taşıdıkları için «isteyenin iyi görebilmesi için» boyanıyorlardı. Stoaların ya da bazı binaların duvarları bu işler için ayrılmış olup, bu duyurular belli bir süre için buraya asılıyorlardı. Bu afişler, yasa, yönetmelik, masraf listeleri ve envanter vb. gibi metinler içeriyorlardı.

Taş üzerindeki yazıtların amacı ise başkaydı. Bunlar salt umuma hitap eden duyurular ("*Herkes bilsin ki ... halk, iyiliksever kişilere karşı minnettarlığını göstermektedir vb.*" gibi) olmanın yanısıra kalıcıdır da. Birçok dekretin bir kopyası steller üzerine işlenmiş olmakla birlikte, belgelerin tümü steller üzerine işlenmemiştir. Bunların büyük çoğunluğu arşivlerde kalmış olup, halka duyuru için kısa süreli afişler halinde asılmışlardır. Herhangi bir belgenin taş üzerine kazınması için farklı nedenler vardı. Bu konuda uluslararası antlaşmalar ilk sırada yer alırlar. Antlaşmayı yapanlar için en önemli nokta, bunun kamuoyuna açık bir biçimde, dayanıklı steller üzerine yazılmasıydı. Delos gibi bazı kutsal alanlarda iki yüz yıl süresince envanterlerin ve hesap listelerinin belli süre asıldıktan sonra steller üzerine yazılmalarının; buna karşın, birçok kutsal alanda bu işlemin hiç yapılmamasının ya da çok özel durumlarda yapılmasının; ya da Atina'da bazı envanterlerin her on yılda bir yazılmasının ve daha sonra terkedilmesinin nedenlerini çok kesin bir şekilde açıklayabiliriz. Umumu ilgilendiren yönetmeliklerin büyük çoğunluğunun taşlar üzerine yazdırıldığı kesindir. Bununla beraber, Grek şehirlerinde bulunmuş olan dekretlerin büyük bir bölümü yurttaşların, yabancıların, yabancı şehirlerin vb. onurlandırılmasına ilişkin yazıtlardır. İster şehir tarafından (ki bu en çok karşılaşılan durumdur),

isterse kişi tarafından yazdırılmış olsun, onur yazıtları kişisel çıkarlara yöneliktir. Bir Grek şehri, her ay ya da dört ayda bir yinelediği meclis toplantılarında önemli veya önemsiz birçok karar üretiyordu. Çok sayıdaki onur yazıtı üzerinde birçok idari işlem zikredilmekteydi. Ancak, onur dekretlerinin büyük çoğunluğu halka yönelik içeriği olan yazıtlardır. Bunların sayıca fazla oluşunun nedeni de budur. Bu onurlandırma isteği ve bunun yazıtta yansması Greklerde İ. Ö. IV. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve kanser hücrelerinin bölünüp çoğalması gibi giderek aşırı boyutlara ulaşmıştır. İmparatorluk döneminde, Batı Anadolu şehirlerinin büyük çoğunluğunda, saygın bir ailenin her ölüsü bir dekretle onurlandırıyor ve bu bağlamda şehrin aileye başsağlığı dileklerini ifade etmek üzere ölenin bir heykeli dikiliyordu. Bir ailenin bireyi, ölmüş ya da yaşayan yakınlarından biri için bir heykel diktirebiliyordu (ölü için ayrılmış olan para bu iş için kullanılıyordu). Onurlandırma heykelinin dikilmesi için her defasında devletin izni gerekiyordu. Kutsal alanlara veya halka ait olan yerlere onurlandırma heykeli dikme izni şehrin yöneticisi tarafından, halkın bu kişinin saygın bir birey olduğunu onaylaması koşulu ile veriliyordu.

EPİGRAFİK BELGELER VE TARİH

EPİGRAFİK BELGENİN KARAKTERİ:

Yazıt ister “arşiv malzemesi”, isterse mezar taşı olsun, her zaman için birincil ve gerçek kanıttır. Yazıt aracısız olarak bize ulaşır ve onun antik dönemden bugüne ulaşan tarihi metinlerden farkı, onların asırlarla birbiri üzerine kopya edilmiş elyazmaları ile bugüne ulaşmalarıdır. Normal olarak bir yazıt, elyazmasındaki kopyaya göre taş ustası tarafından kazınır veya bir yönetici veya diğer bir kimse tarafından yerine dikilirdi. Büyük ya da küçük harfle yazılan bu kopyalarda çok az hata olmaktadır ve bunlar genellikle çok basit olup, birkaç istisna dışında, kolayca düzeltebileceğimiz şeylerdir. Oysa elyazmalarının metin yönünden kritiği ise tümüyle farklı bir konudur.

“Metni yazan kişinin” sürekli kontrolleri altında, taş ustası tarafından gerçekleştirilen bir çalışmanın ürünü olan bu belge, asırların içinden geçerek aracısız olarak ulaştığı modern okuyucu üzerinde şaşırtıcı bir etki yaratır. Günümüz okuyucusu veya epigrafının bir yazıtı okuyuşu ile, antik devir insanının onu okuyuşu arasında bir fark yoktur. Dönemin moda ve tekniğine göre işlenmiş olan blok üzerindeki yazının karakteri, o günkü dilin kullanımını belirler. Yazının gölgesi, ya da süslü oluşu, titiz veya dikkatsiz yazılış dilin o günkü durumuyla ve yazıcının kendine özgü stiliyle doğrudan ilişkilidir. Hatta taşta yazılmış bir yazıt üzerinde, yazıcının yaptığı değişiklikler dahi saptanabilir. Modern bir yapının merdivenine konmuş ya da eşliğinde kullanılmış veya bir kazıdan çıkarılmış yazılı taş bulan kaşif, metni heceleye heceleye çözdüğü anda çok yoğun duygular yaşar. Fundalıkta kaybolmuş bir taşta yapılmış olan toprak veya çamurun kalınlığına göre, okuyucu buradaki ismi Pompeii’li Cicero veya Caesar diye okuyabilir. Köylülerin

Attika'da görüp aldıkları ve bir ahırda gübre altına sakladıkları çok iyi durumdaki bir stel üzerinde, Atina'lı *ephebos*'ların her yıl ettikleri yeminin metni vardır. Bir tek harf dahi eksik olmayan ve gerçek terimlerin yer aldığı bu metne göre, Atina'lı *ephebos*'lar yasalara ve yöneticilere itaat edeceklerine ve savaş arkadaşlarını terketmeyeceklerine dair yemin ediyorlardı. Neron'un Korinthos halkına atalarının özgürlüğünü iade ettiğini gösteren bildirisinin bir özeti, Boiotia'daki bir kilisenin büyük payandası üzerindeki stelde yer almaktadır. Harfi harfine okunabilen bu bildiri özütünün tam metni henüz bulunamamıştır.

Bir kaide üzerinde yalnızca Hydissos ismi okunmaktadır. Böylece, adı edebi metinlerden bilinen bu kent, fakir bir Türk köyüne bir saat uzaklıkta ve orman içine saklanmış olarak, on asırlık suskunluktan sonra bir tarlada kimliğini tekrar bulmaktadır. Öte yandan, mermer üzerindeki bir İonia yazıtı, çok aşınmış olsa da, kömürlü suya batırılmış parmakla saatlere ya da yarım gün süren uğraşı sonunda harf harf birleştirilerek, yaklaşık yüz elli kilometre uzaklıkta olduğu zannedilen bir şehrin yeri saptanabilmiştir. Yine bu yöntemle, bir garnizona ait en ayrıntılı bilgilerin verildiği, hatta sınır köpeklerinin dahi zikredildiği, Yunan demokrasisinin inceliklerini yansıtan bir tarzda sınır komutanının tiranvari yönetimini engelleyici maddelerin yer aldığı, savaşta ölenler ile ilgili bilgilerin bulunduğu veya asker kaçaklarının eşkiya olmaları durumunda asımlarının belirtildiği bu yazıtta yanlış okumalar düzeltilebilmiştir. Öte yandan, bir estampaj üzerinde "Kral Piodasses" in adı okunmaktadır. Büyük İskender'den üç çeyrek asır sonra yaşamış olan bu kişi, Hindistan'daki Asoka'nın sofu budist kralıdır. Onun, imparatorluğuna bağlı Arakhosia'da yaşayan Grek kolonistler için bir kaya üzerine yazdırdığı bu yazıt Yunanca olup, verilen dinsel bir mesajın yanısıra, et miktarının artışı da Pythagoras'çı bir filozofun günlük üslubu ile kutlanmaktadır. Böylece, iki dünya arasında arasındaki ilişki hemen aydınlanmaktadır. Bir stel üzerinde deri ya da demir zırhı ile nara atan bir savaşçı, bir diğerinde amfiteyatro ortasında, halkın coşkulu çığlıkları ile org ve trompet eşliğinde, yazgısını kabul etmiş, boğazı kesilmiş bir gladyatör ölüsü betimlenirken, Batı Anadolu'nun kırsal kesimindeki küçük bir kutsal alanda bulunmuş olan başka bir stelde ise köle bir köylünün "efendileri, sürüleri ve köpekleri" için yaptığı dua yer almaktadır. Öte yandan Lydia'lı bir köylünün Zeus Sabazios'a ve Anatanrıça Hipta'ya adadığı bir kefaret yazıtında şu yazılıdır: "... Çünkü Tanrılara ait güvercinleri çalmışım ve onların nezdinde cezalandırıldım. Şimdi Tanruların mucizevi gücünü bu taş üzerine yazıyorum". Phrygia'nın Hristiyanlığı kabul etmiş olan yöresinde bulunan basit yazıtlarda, Montanist'lerin ölüme karşı cesur çığlıkları şu ifadelerle dile getirilmektedir: "Hristiyanların, hristiyanlar için yaptıkları mezarlar". Bu türden önemli ya da önemsiz başkaldırıları anlayan sadece epigraflar değildir; yazıtı okuyabilen her kişi aynı duyguyu hisseder. Taş üzerine yazılmış olan yazıt, kağıt üzerindeki aslının aynısıdır.

Bunun yanısıra epigrafi, eski çağ tarihine her zaman yenilenen bir tazelik getirir. Bu bilim dalı, dört asırdan beri, birbirine karıştırılmış metinler

üzerine yapılan kısır tartışmalara çözüm getirir. O, bizim çalışmalarımızın gençlik iksiridir. Her zaman çok geniş bir keşif alanına ve coşkuya sahiptir. Eskiçağ tarihinin farklı bölümlerine sürekli bir canlılık getirir. Her yıl çıkan yayınları ve buluntuları inceleyen bir dergi, gerçek bir dürbündür.

Doğal olarak taşlar, bize kendilerinden sonraki dönem hakkında bilgi vermezler. Bununla beraber, *Paros Kronikleri*, "Kekrops'dan itibaren" 263'e değin Yunanistan'da geçen olayları detaylı bir şekilde öğrenmemizi sağlamaktadır. Augustus, imparatorluk döneminin özetini *Res Gestae*'de anlatmış ve bu politik vasiyetnâmeyi, Batı Anadolu'da kendi kültürünün bulunduğu tapınakların duvarlarına yazdırmıştır. Antik yazarların politik-tarihin başlangıçlarına ilişkin bize verdikleri bilgilerin ve kaybolmuş eserlerin konularına ve dönemlerine ait bilgilerimizin çok yetersiz olduğu kuşkusuzdur. Ancak, "olaysal" denilen tarihe, epigrafinin katkısını çok küçümsememek gerekir. Bu yazılarda genellikle söz konusu olan yöresel tarihtir; ama yazıtta geçen bir sözcük, yöresel tarihi genel tarihe bağlayabilir. Grek şehir devletlerinde, yöresel yaşamın yoğunluğu kesindir ve şehir yaşamı, tarihi yaşamın çerçevesidir. Bu nedenle de yöresel tarihin tek başına önemi çok büyüktür ve çok sık olarak da, yöresel kronoloji bir onur dekretinin dikilme gerekçesinde izlenir; zira bu dekrette, bir yurttaşın ülkesi için hangi şartlarda ve ne şekilde hizmetlerde bulunduğu belirtilir. Güney Rusya'da Odessa yakınındaki Olbia'da bulunmuş olan bir dekret, Skythia kralı Saitapharnes'i tanıtmakta ve ayrıca Protogenes adlı bir kişinin, şehrin maliyesi güçlük içine düştüğü için, krala borç ödemesi gerektiği yazılıdır. Khersonesos'da bulunan, Pontus kralı Mithridates Eupator'un generali olan Sinope'li Diophantos ile ilgili dekret ise, generalin yaptığı savaşlardaki zaferleriyle doludur. Ayrıca bu dekrette kabile şeflerinin, bazı yerleşimlerin ve yörenin barbar kavimlerinin isimleri de geçmektedir. Istros'da bulunmuş olan bir dekrette ise, Skythia kralı Rhemaksos tanıtılıyor ve maliyenin, okçu grupların gözetiminde, ekinleri ivedilikle toplayıp bedelini krala ödediği belirtiliyor. Karia'daki Stratonikeia kentinde bulunmuş olan bir yazıtta, Zeus Panamaros'un yarattığı mucizeler ve kutlama şenlikleri sırasında kutsal alanın yağmalanma öyküsü çok ince detaylarla anlatılmaktadır.

İşte, bir yazıtın edebi metinlere göre düzenlenmiş olan tarih bilimine açıklık getirmesindeki yararları üzerine birçok örnek sunduk. İkinci Makedonia savaşı sırasında, yani yaklaşık 198'de, Phokis bölgesindeki Elateia kenti halkının tüm direnmelerine karşın, Roma'lı *proconsul*'e nasıl teslim olduklarını ve daha sonra buradan kaçışlarını Titus Livius'dan öğrenmekteyiz. Bu olay Peloponessos bölgesindeki Stymphalos'da bulunmuş olan bir dekrette de kaydedilmiş olup, ayrıca bazı insani veriler sayesinde bu tarihsel olayın devamını öğrenmekteyiz. Zira bu dekrete göre Elateia'lılar şehri terkederken Stymphalos kentine sığınmışlardır. Bu tarihsel olay onların geleneksel bağlarının kökenini ortaya koymaktadır: Elateia'lı aileler Stymphalos'lu ailelerin yanlarına yerleştirilmişler, devlet onlara buğday dağıtmış, kendilerine toprak vermiş ve onlar on yıl süresince vergiden muaf tutulmuşlardır. Yedi yıl sonra Elateia'lılar, Akhaia Birliği

aracılığı ile, Antiokhos III'e karşı savaşmak üzere Yunanistan'a gelmiş olan *consul* Acilius'dan, şehirlerine dönme, toprak mülkiyetlerini yeniden kazanma ve esirlerini geri alma haklarını elde ettiler. Oysa edebi gelenek, üstü kapalı bir biçimde, Elaticia halkının bu yazgısını, onların Romalılara karşı yürüttükleri yanlış siyasetin sonucu olarak göstermektedir.

Diğer taraftan, incelediğimiz yazıtlar üzerindeki olayların detayları değerlendirilmek istenirse, bu ayrıntılar çok anlamlıdır. Örneğin, burada anlatılan olay, yüz kez tekrarlanmış bir durumdur. Kyklad adalarından biri olan Syros adasında (bugünkü Syra adası) bulunmuş olan bir dekrette, komşu adalardan Siphnos'daki bir yurttaş, korsanlara karşı bir işte yardımcı olduğu için onurlandırılmaktadır. Korsanlar, ülkenin ıssız bir yöresindeki bazı köleleri kaçırmışlar ve Siphnos adasının karşısındaki bir adaya getirmişlerdir. Bu kölelerden Syros'lu olan biri yüzerek kaçmış ve Siphnos'lu Onesandros adlı kişi onu korumasına almış, uzun süre kendi olanakları ile yedirip, içirip, giydirmiş ve daha sonra da yol masraflarını ödeyerek vatani olan Syros'a göndermişti. Bir başka olayda ise, çok sayıda korsan gemisinin Syros adasına baskın için geldikleri haber verilince, halkın büyük çoğunluğu adanın Siphnos'un karşısındaki kesiminde toplanmış ve geceleyin Ktesikles adındaki bir vatandaş Siphnos'a gönderilerek Onesandros'tan yerleşme izni istemişti. Onesandros da bu isteği dostça karşılayarak, iki oğlu ile birkaç genci Syros adasında inceleme yapmak üzere adanın iç kesimine gönderdi. Bu gençler Ktesikles'in verdiği bilgiyi doğruladılar; bunun üzerine halkın adadan kurtarılması sağlandı. Kyklad'lar içinde en küçük ada olan Amorgos'un üç özgür şehriden biri olan Aigiale'de bulunan bir dekrette, bu iki kişinin örnek davranışları şöyle anlatılmaktadır:

Gece adaya baskın yapan korsanlar, içlerinde genç kızlar, kadınlar özgür vatandaşlar veya köleler bulunan otuzdan fazla kişiyi tutsak ederler. Bu arada körfezdeki diğer gemilerin yanı sıra, Dorieus'un gemisine de el koyarlar. Bu gemiye, özgür vatandaşları ve aldıkları ganimetleri yüklerler. Esirler arasında Hegesistratos'un oğulları olan Hegesippos ve Antipatros da vardır. Bu iki genç, korsanların şefi olan Sokleidas'ı ikna ederek, kendilerinin rehİN kalmaları karşılığında, özgür vatandaşların ve bazı azatlı kölelerin serbest bırakılmalarını, hiçbir özgür kadını ganimet olarak almamalarını ve işkence etmemelerini veya öldürmemelerini istemişler ve bunların ülkelerine sağ sağlim dönmelerini sağlamışlardır.

Hiçbir şey, bir tarihçiye Ege denizindeki günlük yaşamda korsanlığın ne olduğunu bundan daha iyi gösterebilir mi ? Bu bir ayrıntı mı ? Bu aynı zamanda tarihsel bir çerçevedir. Bu birinci elden belgeler bize, onların yerine kendimizi koymamıza ve adalıkların durumunu anlamamıza yetecektir. Diğer taraftan, bu türden kırk kadar dekret sayesinde de, Karadeniz'deki Grek kentlerinden Girit'e kadar uzanan bölgede esir düşmüş yurttaş ya da yabancıların tekrar satın alınıp bakıldığını ve vatandaşlık haklarına kavuşturulduklarını öğreniyoruz. Bu örneklerin çokluğu sayesinde küçük küçük ayrıntılar birleştirilerek, önümüzde tek bir tablodaki bir kişi değil, bir fresk oluşur. Ancak, bu tablo asla bitmemiş bir tablo olarak kalacaktır. Bu konu, bununla ilgili yeni bir belgedeki ayrıntı ekleninceye değin askıda

kalacaktır. Belgelerin sürekli çoğalması durmayacaktır ve bu da iyi bir şeydir.

YAZITLARIN TARİHE OLAN KATKILARI

Önceki sayfalarda da yazıtların tarihe katkısı gösterildi. Esas olan, yazıtların bugünkü deyişle "olaysal", diğer adıyla politik tarihe kazandırdıkları değildir. Bunların önemli oldukları kesindir. Tarih yazarları arasında çok tartışılan bir konu olan ve yaklaşık III. yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilen, Kos ve Andros'un savaşlarının kesin tarihi bir gün ancak yazıtlar kanalı ile saptanabilir. Makedonia kralı V. Philippos'un Karia bölgesindeki Zeus Labrandos tapınağındaki mektubundan, onun, krallığının daha ilk yıllarından itibaren Karia bölgesinin bir kısmını ele geçirdiğini öğreniyoruz. Çünkü, ayrıca eski bir tarihçinin belirttiği gibi, Philippos'un halefi Antigonos Dason'un Karia'yı zaptetmek için vermiş olduğu sözün yerine getirilmesi gerekiyordu. Yazıtımızda, bu tarihçinin belirttiği bu konu en az bir satırla anlatılıyor. Bu sayede olay belgelenmiş olmaktadır.

Bununla beraber, yazıtlardan en çok yararlanan bilim dalı, kelimenin en geniş anlamı ile sosyal tarihtir. Hatta çoğu kez, onlar sayesinde vardır. Ekonomik tarih ise, geleneksel malzemelerdeki tekil olgulardan ya da genel bilgilerden devşirmeler yapabilir. Seriler halindeki rakkamlar sadece yazıtlar ve papyruslar kanalı ile elde edilmişlerdir; örneğin, Delos ve Thespia'daki Apollon kutsal alanlarında bulunmuş olan çok ayrıntılı hesaplar, yaklaşık III. yüzyılın ücret cetvelleri, zahire ücretleri, eşya fiyatları, kutsal alana bağlı çiftliklerin kiralari hakkında bir bilanço oluşturulmasını sağlamaktadır. Gustave Glotz, Atina ve Delos yazıtlarını inceleyerek, papyrus, kurşun ve ağaç ticareti ile fiyatlar üzerine bir araştırma yapmıştır. Birçok kişi de, hububat ve kiremit vb. üzerine araştırmalar yaptı. Delphoi'daki binin üzerindeki azat belgesi, kölelerin kökenleri ve fiyatları üzerine araştırmalar yapılmasını sağlamaktadır. Bu dökümanter kaynaklar tükenecek gibi değildir. Tehlike belki, bu belgelerden verebileceklerinden daha çok şeyin istenmesi ya da onların aşırı sistematize edilmesidir. Örneğin, toprak fiyatları hakkındaki kayıtlar doyurucu bilgi vermedikleri gibi, çoğu kez toprağın kalitesi de bilinmemektedir.

Sosyal tarih, yazıtların ayrıcalıklı alanıdır. Yazıtlar, Mısır'da sınırlı kalmış olan papyrus'lar kadar değilse de, Grek yasalarını incelememizi sağlarlar. Yazıtlar olmaksızın, yalnızca Atina yasasını ve onun maddelerini bilebiliriz. Gortyn yazıtları, Girit'in geleneksel yasalarını gösteren en önemli belgelerdir. Delphoi'da bulunmuş olan bir yazıt, çok küçük bir Akhaia kenti olan Pellane kenti ile Delphoi arasındaki davaların çözümünü anlatan hukuksal bir metinden oluşmaktadır. Bu yazıtın içeriği Bernard Haussoullier'e çok ilginç bir monografi yazma olanağı vermiştir. Bu bilgin, Rodolphe Dareste ve Theodore Reinach ile beraber, geçen yüzyılın sonunda Grek hukuki yazıtlarını bir araya toplayarak tercümelerini ve yorumlarını yapmıştır.

Atina, Sparta ve diğer Grek şehirlerinin yasalarına yönelik bilgilerimizin yaklaşık tümü yazıtlara dayanmaktadır. Ayrıca eskiçağın edebi eserlerinde hiçbir zaman geçmeyen, şehir yasalarına ilişkin en kesin bilgileri yazıtlar kanalıyla öğrenmekteyiz. Bu konudaki ayrıntıları bir tarafa bırakarak, bir yasa üzerine doayurucu bilgi içeren bir yazıt örneği olarak vereceğim. Bu dahi, yazıtların gerekliliğini ve onlara neler borçlu olduğumuzu anlamak için yeterli olacaktır: İç çatışmalar nedeniyle çalışamaz hale gelmiş olan şehir mahkemeleri yerine, yabancı yargıçlara başvurma zorunluğunu getiren bu yasa antik metinlerde bile tam olarak belirtilmemektedir. Plutarkhos'un küçük bir alıntısı ile Polybios'un bir pasajında geçen, daha sonra da tüm metinlerden kalkmış olan bir terim, "Rhodoslular"ın Akhaia bölgesinde yargıçlık yaptıklarını göstermektedir. Oysa yaklaşık iki yüz kadar yazıt sayesinde İ. Ö. IV. yüzyıl sonundan imparatorluk dönemine değin, bu tür uygulamalar ayrıntıları ile bilinmektedir. Burada söz konusu olan, iki komşu şehir arasındaki bir sınır sorunu ya da başka bir anlaşmazlık nedeniyle, hakemlik yapması için yabancıların çağırılması değildir. Arkaik devirden itibaren uygulanan bu yöntem, hiçbir anlaşma olanağı kalmadığı zamanlarda çözüm bulmak için baş vuruluyordu. Yani, yakın ya da uzak şehirlerden yurttaşlar getirtilerek, o şehrin yurttaşları ile ilgili davalarda onlara şehir mahkemelerinin işlevi yükleniyordu. Bu yabancılar, davalı vatandaşlar arasında, ve özellikle borçlular ile alacaklılar arasında bir husumetin oluşması, yargıçların tarafsızlığı ve namuslulukları konusunda büyük kuşku ortaya çıkması nedeniyle getirilmekteydi. Hatta, bazı durumlarda yargıçlara duyulan güvensizlik adalet mekanizmasının askıya alınmasıyla sonuçlanmıştı; Zira «artık çok uzun zamandır davalar bir karara bağlanamıyordu». Bu türden dekretlerin büyük çoğunluğu, yabancı yargıçların erdem ve dürüstlüklerini göstermektedir. Yine bazı dekretlerden anlaşıldığı üzere, bu türden yabancı yargıç çağrılarını başlangıçta çok özel durumlarda yapılırken, daha sonra her türden dava için yapılmaya başlanmıştır. Bunların tümü, toplumdaki sosyal krizlerin tehlikeli boyutlara ulaştığının göstergesidir. Sonuçta, Hellenistik dönemde bu kriz, Grek şehirlerindeki adalet mekanizmasının felç olmasına kadar gitmiştir. Şehrin demokratik mahkemelerinin ve yargının birkaç yabancı yargıç önündeki bu çöküşü, sınıf çatışmalarının şiddetlenmesi karşısında, kent devletindeki geleneksel Grek yurtseverliğinin gerilemesinin kanıtıdır. Bu arada, Atina demokrasisi ile Rhodos Cumhuriyeti'nin bu gelişime karşı koyarak, hiçbir zaman uluslararası bu yöntemle başvurmadıkları ve bundan övünç duydukları da bilinmektedir. Yabancı yargıçlara başvuru yönteminin uygulandığı en eski örnekler, Ege adaları ile Batı Anadolu'da görülür. Yabancı yargıçlar yaklaşık ikinci yüzyılda, Peloponessos ve Orta Yunanistan'dan çağırılmaktaydılar. Bu bölgelerin seçilme nedeni şudur: Peloponessos'dan gelen yargıçlar etkilere daha kolay boyun eğebilecek, daha itaatkâr ve kolay kişilerdi; Orta Yunanistan ise, uzun süre iddal bağımsız kent devleti tipini ve geleneksel sivil yaşam özelliklerini kesiksiz olarak sürdürebilen bir bölgeydi. En eski örnekler, yaklaşık olarak İ. Ö. IV. yüzyıl sonu ile III. yüzyıl başına tarihlenmekte olup, Büyük İskender'in generallerinin yönetimleri ile

ilişkilidir. Bu yöneticiler kendilerini, devletin adaletini etkileyen sosyal ve sınıfsal çatışmaların içinde buldular. Yöneticilerin yabancıları çağımalarındaki amaç, düzeni yeniden sağlamak, sosyal yaşamda ve yargıda oluşacak ani patlamaları önlemek ve «yurttaşlar arasındaki düzeni yeniden kurmayı». Bu yönden çökmüş olan kentler kendi olanak ve çabalarıyla da iyileşebilirler; ama kral yargı organı olarak, kendi yöneticileri ve çalışanlarını görevlendirirse bu nasıl gerçekleşsin! Tarafsız bir şehirden yargıçların gönderilmesi, kralın otorite ve saygınlığını da koruyor ve bu sayede sosyal barışın yeniden kurulmasını da sağlıyordu. Daha sonra, yaklaşık olarak II. yüzyılda, bu uygulama belki de Roma etkisiyle tüm Yunanistan'a yayıldı. Bu yabancı yargıçlar davalara, çağrıldıkları kent devletinin yasalarına göre bakıyorlardı. Ancak her kent devletinin kendine özgü yasası dışında, bir de tüm Yunanistan'a özgü ortak bir yasanın da olması gerekir. Bununla beraber, sosyal tarihin bu en önemli konusuna, ele geçen seri halindeki dekretlerde ya da özel bir metinde yer verilmemiştir. Tarih yazarları genellikle, sosyal rahatsızlıkların sürüp gidişinden veya herhangi bir şehirde bu rahatsızlıkların meydana getirdiği isyanlardan yalnızca bir cümle ile söz ederler. Yazıtlar olmaksızın, bu kurumun varlığından dahi haberimiz olmayacaktır. Yazıtlar sayesinde kuruma yönelik ayrıntıların yanısıra, kronolojiyi saptama ve coğrafi dağılım konusunda da bilgilenebiliyoruz.

Yazıtlar, kültür açısından birinci derecede malzeme üretirler. Zira çok sayıdaki adak yazıtları çoğu kez kabartma bezemeli olup, dinsel kuralları da içerirler. Batı Anadolu, Suriye, Trakya, Kuzey Afrika, İspanya, Gallia, İlyria, ve Noricum'da olduğu gibi, yerli kültürünün incelenmesi için pratikte tek çözüm epigrafidir. Çünkü epigrafik malzeme, saydığımız ülkelerin Hellenleştirilmesi ve Romalılaştırılması konusunda ve halkların kökenlerinin incelenmesinde en önemli unsurdur. Dinsel ve kültürel tarih ayrıcalıklı yerini ancak epigrafide bulur. Bu yazıtlarda sözkonusu olan sadece kurban etlerinin paylaşımına yönelik şekilsel yön değil, bunun yanısıra törenlere katılan inançlı kişilerin söyledikleri adak deyişleri ve şiirlerdir. Yazıtlar kanahtla bugüne gelmiş olan mucizevi metinleri (ve bunların savaş ya da hastalıklardaki işlevlerini), *hymnos*'ları ve *confessio*'ları (kefaret yazıtları) yukarıda görmüştük. *Confessio*'larda bireyin ya da ailenin cezalandırılması, Lydiyalı veya Phrygialı bir köylünün stelinde onların işlediği günah, bunun cezası ve pişmanlık dile getirilmektedir (yukarıda buna yönelik örnekler verildi). Özellikle kurşun levhalar üzerine kazınmış olan lanetlemeler, ya mezarlara ya da kutsal alanlara bırakılırlardı. Bu tür lanetlemeler bize, aşıkların veya lanetleyenlerin tutku ve coşkularını doğrudan aktarmaktadır.

«*Agon*» adı verilen atletizm yarışmaları, müzik ve araba yarışları gibi etkinlikler, Hellenleşmiş yerli halkların «Grek tarzı» yaşamının veya gerçek Grek yaşamının genel bir görünüşüdür. Edebi metinler bizi özellikle, klasik devrin büyük Olympia ve Pythia bayramların ortamına sokmaktadır ve birçok araştırmacı, bu tür yarışmaların teknikleri üzerine araştırmalar yapmakta ve özellikle Hıristiyan kilisesinin babaları döneminde de bu tür bayramların devam ettiğini ileri sürmektedir. Ancak Roma ve Hellenistik

dönemdeki bu tür Grek yarışmalarının tarihsel kronolojisini ortaya koyabilen tek kaynak, onların coğrafi farklılıklarını yansıtan ve bu konuda bol malzeme temin eden yazıtlardır. Binlerce atlet ve müzisyeni bu sayede tanımaktayız. Bu yazıtlar bize, Grek dünyasının bir ucundan diğer ucuna, Roma ve Napoli üzerinden ve Marsilya'dan Arabistan'a değin, bir bölgedeki yarışma galiplerinin adlarını içeren listeler aracılığı ile birçok atletin tüm kariyerini tanıma olanağı vermektedir. Ayrıca bu atletleri, farklı bölgelerde bulunmuş olan birçok yazıtlardan, ya da doğdukları şehir sikkelerinden veya müzisyen ve atletlerin evrensel derneklerinin bürokratlar tarafından hazırlanıp papyruslara yazdırılan resmi sözleşmelerden tanıyoruz.

Yazıtlara dayanarak, sikkelerin de yardımı ile, her kentteki yarışmaların başlangıç ve bitiş tarihleri üzerine bilgi edinebiliriz. Bu, bir kentin her dönemindeki ekonomik yapısını ölçmek için kullanılan bir tür ölçüt gibidir. Epigrafi aynı zamanda dinle de ilgilenir. Ayrıca, Büyük İskender ve seleflerinin tutumu veya Roma imparatorları, Hellenleştirme politikası gibi, kısacası tüm sosyal tarihle ilgilenir. O devirde halkın en önemli eğlence türlerinden biri olan amfiteyatrolardaki insan kıyımı Roma'lıların getirdiği bir olgudur. Vahşi hayvan ve gladyatör oyunlarının dağılımına yönelik bilgiler sadece kabartmalı yazıtlar kanalıyla edinilmektedir. Bu yolla gladyatörlerin kökenleri, kariyerleri, bu oyunlara yönelik organizasyonlar, oyunlarda uygulanan taktik ve silahlar, hatta onların duyguları üzerine bilgi sahibi olmaktayız. Doğu'da bu gruba giren dört yüz Grek yazıtı toplanarak, sosyal tarih alanında bir eser oluşturulmuştur.

Bu aynı zamanda sosyal tarihin dilini ve vokabülerini de oluşturmaktadır. Sosyal tarihe katkı bakımından yazıtlar, papyruslar kadar önemli elemanlardır. Yazıtlar malzeme bakımından her yıl yenilenebilen tek kaynaktır. Yazıtlar sayesinde, XIX. yüzyılın sonunda "koine" (ortak dil) adı verilen ve Grek dilinin yaklaşık IV. yüzyıldan itibaren fonetik, morfoloji, syntaks ve vokabülerini inceleyen bilim dalı doğmuştur. Bunun sonuçlarından biri, Yeni Ahid ile Eski Ahit dilinin tümünden denecek şekilde yenilenmesidir. Her yıl bilinmeyen yeni sözcüklerin bulunuşu ve yeni metinler sayesinde Hellenistik nesir zenginleşti. Metindeki tek bir sözcük bazen coğrafi ve kronolojik tabloyu kurmada kanıt olmaktadır. Bu sayede uygarlığın bir olgusu en açık bir biçimde aydınlanır: İmpatorluk devrinin, mimari ve bezeme Latince terimlerinin grekçeye girişi gibi.

Hiçbir yazıt, bir tarihçi tarafından ne küçümsenebilir, ne de gözardı edilebilir. Sosyal tarihe açıklık getirebilecek yazıtın yerini tutabilen başka birşey yoktur. İsimler içeren basit bir epitaph dahi en azından bir selam formülü içerir. Yazıtlar üzerindeki isim serilerinden gruplar oluşturulabilirse, dilbilim yönünden isimlerin oluşumunun dışında, özellikle yöresel kültürler, şehirler arasındaki köken, yakınlık ve ticari gibi ilişkiler, Hellenleştirme politikası, zevk ve moda'nın gelişimi gibi sonuçlar çıkarılabilir. Yazıtlar isimbilime çok malzeme sağladılar. Metinler göreceli olarak önemsiz gibi görünürler -oysa yerli isimler için epigrafi tek kaynaktır- ve bu nedenle

epigrafi bugüne değin bazı yönlerden önemsenmemiştir. Grekçe ve Latince isimbilim, dinsel, sosyal ve hatta politik tarihe yardımcı olabilir. Bunları belirtmekteki amacımız, Arap dilbilimcisi Jean Sauvaget'in de belirttiği gibi, "sıradan yazıt yoktur; ancak onları sıradan inceleme vardır" düşüncesine katıldığımızı göstermektir.

YAZITLARDAN NASIL YARARLANILIR ?

Yazıtlar açısından bir tarihçi için iki tehlike söz konusudur; ya onlardan hiç yararlanmamak; ya da kötü yararlanmak.

İlkçağ tarihçilerinin, bilinçli ya da bilinçsiz, sıklıkla şöyle bir tutum içinde oldukları görülür: Antik devrin tarihsel malzemesini yeniden ele alarak inceleyen epigrafi, numizmatik, papyroloji ve arkeolojiyi ilkçağ tarihine yardımcı bilim dalları olarak tanımlayan ilkçağ tarihçileri bu tavırlarından dolayı kendilerine saldırdığını ya da kısaca alındıklarını zannetmekte veya o şekilde hissetmektedirler. Bu durumda da bir tür pasif direniş içine girmekte ve bu zengin malzemeden habersiz görünüp, geleneksel tarihi metinlere bağlanarak ve aşırı ayrıntılara girerek, bunların içinde kaybolmaktadırlar. Bu çalışma tarzı belki de bu disiplinlerin "teknik" kaygısı olabilir. Burada, ya bir yanlıgı, ya da çok büyük bir abartı vardır. "teknik" dışında bunlar o kadar büyük disiplinler değildirler. Herbiri, çok fazla güç sarfetmeksizin bir çatı oluşturabilirler. Tarihsel bir araştırmada iyiniyetli ve ciddi bir kritik yapılması gerekir. Burada özellikle, çok zengin bir malzemeyi inceleyecek coşkulu bir merak ve istek gerekir. Bir başka kaygı da, malzemenin sürekliliği ve çokluğu karşısında, dinlenmeye zaman bırakmaması olabilir. Şu halde tarihçiler, bu malzemeyi uzaktan selamlamaktan memnunlar veya onlar, değerini çok çabuk yitiren bazı derlemeler, seçimler ya da özeller kanalıyla bu malzemeyi tanıyorlar. Onlar, ellerinde olanaklar olduğu halde yeniliklerden habersizdirler.

Epigrafi konusundaki bilgi eksikliği de bir başka sorundur ve bu bazı tarihçi-epigraflardaki düşünce hatasından da kaynaklanabilir. Örneğin, yazıtları çok sorgulamak, her birinden olduğundan fazla şey istemek, gereksiz şekilde genellemelere gitmek ya da eklemeler yapmak gibi. Bir yazıtı yorumlarken nerede durulacağını bilmek gerekir. Tamamlama yapılırken olan ile olasılık arasındaki farkı iyi gözlemlemek gerekir. Hatta orada bile ihtiyatlılık ile cüretkarlık arasında bir karmaşa söz konusudur. Sıklıkla, bir yazıt çok sorgulanarak, yorum çarpıtılmaktadır. Çünkü bu durumda bilgi edinme ya da okuma tesadüfe bağlı olarak yapılmaktadır. Bu alanda bir misine veya zıpkınla değil, bir aę ile avlanmak gerekir.

SERİLER, CORPUS'LAR

Gerçekte seriler, epigrafinin temel unsurlarıdır. Tek bir yazıt, bilginin sadece bir bölümünü verir. Gerçek anlamını ise bir serinin içinde kazanır.

Ayrıca, seri çoğaldıkça ve çeşitlendikçe yazıt daha ilginç olur. Bu Eduard Gehrard'ın arkeolojik eserler üzerine koyduğu altın kural gibidir; “*Bir eser gören, hiçbir şey görmemiştir; bin tane gören ise, bir tane görmüştür*”. Yazıtın, aynı dönem, aynı konu ve aynı yerden gelen yazıtlarla aynı seri içine konması gerekir. Bunun yanı sıra, satın alınmış olan yazıtların benzerleri tahrip edildikleri ya da henüz gün ışığına çıkarılmadıkları için, buluntu yerleri konusunda verilen bilgi hatalı olabileceğinden, bu eserlerin ayrı tutulması gerekir. Hatta tüm bir şehrin yazıtları elimizde olsa bile, böyle bir yanlıgı sözkonusudur.

Buradan da tüm epigrafik derlemelerin ürünü olan *corpus*'lar doğmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren, hem genel derlemeler yayınlandı ve hem de sürekli olarak grekçe veya Latince yazıtların bir arada yayınlanmaları ve bunların yeni baskılarının yapılması için çabalar hareandı. Ancak çoğu kez, bu projeler ya başarısız oldu, ya da bazı direnmeler sonucu kısmi başarılar elde edildi. Kuşkusuz epigrafi, *corpus* olayını ilk gerçekleştiren ve bu konuda örnek olan en şanslı bilim dalıdır. Ancak “yardımcı” diye nitelenen diğer bilim dalları bu şansa sahip olamadılar. Yalnızca numizmatik bu konu da geç de olsa çaba gösterdiyse de, bu geçici oldu ve bundan vazgeçildi. Müze katalogları ve monografiler hariç, diğerlerinin sunuluşu sıradan bir model oluşturuyordu. En yeni bilim dalı olan papyroloji, halen koleksiyonlara dayanan yayınlar aşamasındadır. Daha açık bir deyişle, bu yayınlar satın almalara dayanmaktadır; çünkü bir buluntunun dosyaları çoğu kez, satıcılarnın ısrar ve istekleri sonucu bir çok alıcı arasında paylaşılmaktadır. Sadece Wikken, Ptolemaios'lar dönemine ait belgelerle (*Urkunden der Ptolemäerzeit*) mükemmel bir *corpus* başlangıcı yaptı. Arkeoloji ise büyük güçlüklerle, gecikmeli olarak bazı *corpus* serileri çıkarabildi. Bunlar arasında lahitler ve daha sonra vazo *corpus*'ları vardır. Bunlardan sonuncusu, yani “*Corpus Vasorum*”, sadece müzeler tarafından yapılmıştır. Açıkcası şansa kalmıştır.

Daha yeterli düzeyde olmalarına karşın, yazıt *corpus*'larının her zaman gelişim içinde olmaları temenni edilir. Ancak, Mısır ve Batı Anadolu'nun, XIX. yüzyıldan beri yayınlanmakta olan geleneksel serilerinde maalesef eksiklikler vardır. Bu *corpus*'lar, coğrafi destekli topografik bilgiler de içerirler. Ya içerik ya da diplomatik sınıflamalara göre hazırlanmış olan bu serilerde hemen hemen herşey yapılmış olup, işlevsel oldukları söylenebilir. Bu konuya daha sonra değineceğiz.

Daha ileride “Tamamlama” bölümünde, *corpus* ve serilerin gereklilik nedenlerine döneceğiz. Burada sadece, araştırma örneklerine ve prosopographik sonuçlara değineceğiz. Yazıtlar bize yüzlerce, binlerce kişiyi tanıtır. Bunlardan bazılarının adı birçok yazıtta geçtiği için, onların kariyerlerini izlemek mümkündür. Yazıt bize, edebi bir metinde adı geçen kişi hakkındaki bazı detayları verir. Ondandır bir başka yazıtla bu gelişir ve bu kişi, birbirini izleyen küçük değişimler sayesinde gözümüzde yeniden yaşam bulur. Örneğin, Theophrastos'un arkadaşı ve Büyük İskender'in

generallerinden Demetrios Poliorketes'in en gözde kişisi olan ve Korinthos'daki Grek kentleri konfederasyonunda kralın temsilcisi olarak bulunan Lampsakos'lu Adeimantos'un adı ve yapmış olduğu işler, Atina, Eretria ve Delphoi yazıtlarında zikredilmektedir. Sicilya'lı antik yazar Diodoros tarafından yaklaşık 314 yılında Karia'da nüfuz sahibi bir general olarak gösterilen Eupolemos'un Makedonia kökenli olduğunu ve Güneybatı Anadolu'da bir tür krallık kurduğunu, Karia'daki İasos ve Theangela kentlerinin sikke ve yazıtlarından öğrenmekteyiz. Tarih bize Phrygia'daki Lysias hanedanı hakkında (Polybios dışında) bilgi vermemektedir. Ancak Polybios da bu aileye yer belirtmeksizin değinmiştir. Buna karşın, Delphoi, Didyma, Pergamon yazıtları ve Adolf Wilhelm ile Maurice Holleaux'nun tanı vergisi zekaları sayesinde Phrygia'daki bu hanedanın tarihi çerçevesi oluşturulabilmiştir. Makedonia kökenli olan bu hanedan Seleukos'larla müttefikti ve Philomelion ile Lysias şehirlerinin kurucusuydu. Bu kişiler aynı zamanda, Phrygia'ya özgü malları katırlara yükleyip, Delphoi ve Didyma'daki Apollon tapınaklarına bağışlayan kişiler olarak zikredilmektedirler. Latin epigrafisinin en belli başlı noktalarından biri, önemli yöneticilerin kariyerlerini verebilmesidir. İspanya'dan Suriye'ye uzanan Roma dünyasındaki eyalet valilerinin isimleri tüm yazıtlarda geçtiği için, herhangi bir yazıtta isimleri kaybolmuş olsa bile, yine de tanınmaktadırlar. Epigrafinin daha zengin bir alanı ise, isimbilim olup, sadece serilerle yaşayabilir. Bu, bir ismin saptanması ya da basit bir düzeltmeyle uğraşan bir çalışma alanıdır ve isimbilimin bu büyük zenginliğinden tarihsel çeşitlilik elde edilmek mümkünse de, henüz bu yapılmamıştır.

İLİŞKİLER - COĞRAFYA

Doğal olarak, hiçbir malzeme tek olarak incelenemez; yani yazıtlardan biri diğerinden ayrılarak, tek olarak yorumlanamaz. Gerçekçi bir yaklaşımla, epigrafın sadece yazıtları incelediği ve tarihsel olguları da bu yazıtlardan saptadığı kabul edilebilir. Epigraf kendisini ne tarihten, ne de nümizmatik, paleografi, papyroloji, filoloji ve dilbilim malzemelerinden soyutlayabilir. Tarihçi elindeki tüm müzik aletlerini çalmayı bilen ve bunlardan bir senfoni üreten bir orkestra şefidir. O, yerine ve zamana göre dilbilimci ya da nümizmatiktir. Bir epigraf, yazıtlardan doğrudan yararlanabilme kapasitesine sahipse ve diğer malzemelerle birleştirerek onları yorumlayabiliyor ve eleştirebiliyorsa epigrafıdır.

Önemli bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Mademki yazıtlar, tarihin ortaya çıkmasını sağlıyor, bu durumda tüm yazıtların her zaman coğrafi açıdan da yorumlanması gerekir. Bu tür yorumlama kaygısı epigrafide her an yaşanacaktır. Yerin konumu, her an akılda olacaktır. Zira her yazıtın bir yerleşimi çağrıştırması gerekir. Bu nedenle, bir yerde tek olarak bulunmuş olan bir lahit üzerinde veya bir şehrin çıkışındaki cadde boyunca sıralanmış mezarlarda -örneğin, Isauria'nın vahşi dağlarında veya Rhodos'un

uluslararası büyük pazarında bulunan bir yazıt, en azından tarihsel bir veri elde etmemize yarayacaktır. Tarihin tümü coğrafi bir temele dayanır. Bu bakımdan, bazı *Corpus* tiplerinin tekdüzelikten ve anlaşılmasızlıktan kurtulup, kendilerini değişik biçimde geliştirmeleri gerekir. Zira bazıları, orijinal yayınlardaki yazıtları adeta keserek, okumadan bir albüme yapıştırır gibi koymaktadırlar. Oysa epigrafik, bir *corpus*, antik dünyanın bir bölgesindeki yaşamın bir bölümünü yansıtmaktadır. Bu amaçla, yazıtların yanısıra, sikke, metin ve anıtlardan da yararlanır. Bunların tümü coğrafi bir inceleme üzerine kurulu; bölgenin kaynakları, bunların gelişimi ve işletilmeleri, şehirlerin topolojisi, komşu şehirler arasındaki sınırların belirlenmesi gibi. Örneğin bu, Güneybatı Anadolu bölgesindeki Karia için veya Trakya ve Makedonia kıyılarının karşısında yer alan bir Yunan adası olan Thasos için yapılabilir. Salt bu nedendir ki, bir yazıttaki tarihsel içerik, yazıtta tümüyle yayılmış durumdadır.

TEKNİK

Serilerin oluşturulması ve disiplinlerarası ilişkiler, kısacası araştırmacının bir tarihçi-epigraf olması önemli noktalardır. Ancak bu, tarihçiyi uzaktan korkutup, onlara yaklaşımlarını önleyecek türden bir teknik değildir. Epigrafi tekniği, sadece doğru ve dikkatli yorum yapmak ve eksik bölümü tamamlamaktır: Taşların ölçümü ve yazımı, fotoğrafların ve estampajlarının alınması (bu işlem yapılmayan özel bir kağıtla yapılır. Estampaj kağıdı ıslak taş üzerine konur ve özel bir fırçayla üzerine vurulur. Daha sonra kurumaya bırakılır. Kuruduktan sonra taş üzerinden alınır), yayın için yapılan kontroller bu teknik kapsamında yer alır. Estampajın, taşın yüzeyi su ve fırça ile iyice temizlendikten sonra, aynen taşın yüzeyindeki gibi, yani orijinali gibi alınması gerekir. Okunması güç, yüzeyi silinmiş olan taşlarda uygulanacak en uygun teknik, küçük bir kömür parçasını ıslak taşa sürmektir. Kömürlü su harflerin içlerine girerek, onları daha çok netleştirir ve bu ıslak harfler parmakla daha kolay saptanabilir. Kopya işlemi, özellikle titiz ve sabırlı bir çalışma gerektirir. Epigrafi tekniği yeniliğe açık ve kavrayıcı bir düşünce yapısı ve aynı zamanda aynı seriye giren metinleri de hatırlayacak iyi bir hafızaya sahip olmayı gerektirir. Zira en çok bilen kişi, aşınmış olan taşları en iyi okuyan kişi olacaktır. Burada deneyim de büyük rol oynamaktadır. Kişinin kendisinin ya da başkalarının daha önce karşılaştığı ve aştığı güçlükler ve özellikle geçmişte yapılmış olan yanlışlar, tuzağa düşme ya da riske girme tehlikesini en aza indirmede etkili olacaklardır.

YAZITLARIN TAMAMLANMASI

Yazıtlı taşlar yeterince korunamadıklarından, aşınmış olan yazıtların tamamlanması çok özel bir sorun oluşturmaktadır. Ancak bundan, antik yazıtların tümünün günümüze parçalar halinde geldikleri de anlaşılmalıdır. Birçok eser tüm durumdadır ve bunlar topraktan çıkarken

genellikle en yeni görünümüne sahip oluşlarıyla süpriz olmaktadır. Güçlükle okunan yazıtların büyük çoğunluğu, açıkta kalmış, kötü hava şartlarıyla aşınmış ya da nesiller boyu ayaklar altında döşeme veya eşik taşı olarak kullanılan eserlerdir. Bunlar arasında en dayanıklı olanlar sunaklar ve heykel kaideleridir. Dekretler daha çok açıkta duran eserler oldukları için, çoğu kez kırılırlar. Genellikle, en iyi korunmuş olan yazıtlar, daha geç dönemlerde devşirme malzeme olarak bir şehir veya sur duvarında (örneğin, bazı arkaik malzeme Atina'daki Themistokles duvarında kullanılmıştır. Bu durum daha çok Geç İmparatorluk dönemi duvarlarında görülür ve buna örnek olarak Amyzon ve Aphrodisias'daki duvarlar gösterilebilir) veya bir döşemede, yazılı yüzü toprağa gelecek şekilde kullanılmış olanlardır. Buna örnek olarak da, Miletos'daki Apollon Delphinios kutsal alanındaki döşemede kullanılmış olan ve Hellenistik döneme tarihlenen, çok iyi korunmuş metinler içeren yüzü aşkın seri halindeki, stel gösterilebilir.

Bununla beraber, kırık yazıtların sayısı da fazladır ve yazıtların maruz kaldıkları hasarlar çok farklıdır. Bütün bir taş üzerindeki harfler, aşınma, darbe ya da taşın devşirme malzeme olarak (örneğin, çeşmede kullanılmış olan taştaki bir delik gibi) kullanılması nedeniyle kaybolmuş ya da silinmiş olabilirler. Bu noksanlık bir harf olabileceği gibi, bir hece, bir sözcük ya da bir satırın bir bölümü olabilir. Ayrıca taşın kendisi de kırılmış olabilir ve bunun sonucunda satırın sağ ya da sol tarafındaki bir bölümü eksik olabilir. Ancak bu tür noksanlıklar kaçınılmaz kayıplardır. Bunlar dışında, taş birçok kırık parçaları bir araya getirilerek tümlenmeye çalışılmış olabilir; bu durumda da metinde birçok eksiklik sözkonusu olabilir.

Yazıtların tamamlanması, tarih araştırmaları yönünden sorunlar yaratmaktadır. Çoğu kez, epigrafinin içine girmemiş olan tarihçi, eksik yazıtların tamamlanması ve sonu gelmeyen yorumlar üzerine kavgaların sürdürüldüğünü, ayrıca bir görüşün bir başka görüş doğurduğunu ve bu nedenle de bu kavgaya tarafsız kalmanın, hatta bunları yakından dahi izlemeden ve bilgilenden çalışma yapmanın daha akılcı ve bilimsel bir bakış olduğunu zanneder. Tam aksine, bizi güvenilir sonuçlara götürebilecek mükemmel metotlar vardır. Ancak bunların gelişimi, XIX. yüzyıl içinde ve XX. yüzyılda durdu. İlk başlarda, daha akılcı bir gelişim oldu. Giderek kapris ve fantaziden uzaklaşıldı ve bir tür tema ortaya kondu.

1848 yılında ölen yazar Antoine-Jean Letronne'un, Mısır'daki Yunanca ve Latince yazıtlar hakkındaki bitmemiş *corpus*'u bir temel oluşturmuştur. Asrın sonunda, bazı bilim adamlarının sistematik çabalarıyla bu metot geliştirilerek daha belirginleştirildi ve geliştirildi. Bu bilim adamları arasında, Alman Dittenberger, Avusturyalı Adolf Wilhelm ve Fransız Maurice Holleaux sayılabilir. Bu, gelişimin sürekliliğini sağladıysa da, metodun doğruluğu ve kesinliği konusunda bir devrim yaratmadı. Sadece malzemenin sayısında bir gelişim sağladı. Burada kesinlikle, dilbilim kritiğinde yapıldığı gibi, yoğun eleştiriyi naiflik arasında gidip gelen ve güne göre değişebilen tartışmalı ve geçici yöntemlere yer yoktur.

Letronne'un aşağıdaki cümlesinin doğruluğı, bugün sayısız örneklerle kanıtlanabilir:

"Küçük problemleri her durumda ve kuşkuyla değerlendirme sonucunda çok kesin sonuçlara ulaşılabilir. Çoğı kez, daha sonraki buluşlar bunları doğrular; hatta bu tür araştırmalara yabancı kişileri hayrete düşerecek çalışmalar yapılmıştır. Zira onlar, basit bir düşünce oyunu olarak yorumladıkları bu araştırmayı anlamakta güçlük çekerler. Oysa burada dilbilimcinin yapacağı şey, kavrama yetisini çalıştırarak, silinmiş bir satırdaki yazının doğrusunu bulmayı sağlayan küçük zeka oyunlarına yönelmektir".

Tamamlamaların bazı kaliteleri varsa, bu ne bir kişinin, ne de grubun başarısı olmadığı gibi, bir bilim adamının ağırlığının sonucu veya onun blöfü veya uluslararası bir onama da değildir. Bu, uygulanan metodun kanıtlarının özgür ve titiz şekilde incelenerek doğrulanmasıdır. Artık tartışacak birşey yoktur. Ancak bilmek ve öğrenmek gerekir. Örneğın, bir asır önce çıkmış olan bir yazıtın eksik olan bir parçası, bugün, bir köylünün tarlasında çıkabilir ve bu parçalar tamamlanabilir; veya Grek dünyasının bir ucundaki herhangi bir kültürde bu yazıtın bir başka örneğı ya da benzeri bulunarak paralellik kurulabilir.

Böyle durumlar, eğer bir ders alınmışsa yararlı olurlar. Zira böylesi koşullarda, olasılığı tartışmaksızın, neyin doğru, neyin yanlış olduğu, niçin amaca ulaşıldığı ya da ulaşamadığı, yanlışla düşmenin nedeni ve malzemedeki eksiklik açık bir şekilde görülür. Bu durumda "kritik etme mekanizmasını" kullanarak malzemeyi kabullenmek ya da redetmek için önceki nedenleri bilmek gerekir. Bir *corpus* hazırlayan bilinçli bir editör, geçmişe yönelik çalışmasını kronolojik düzen içinde yaparken kritik yetisini kullanır. Bunlar, metodu geliştiren ya da değiştiren doğrulamalardır. Benzeri çalışmalar epigrafların eğitiminde de uygulanır. Eksik metinleri sunarken, onların tamamlanmasını sağlayacak tüm tartışmalar yapılarak, düzeltmeler yapılır ve sonuca ulaşılır.

Letronne, amacını doğru şekilde belirtmişti: *«sözkonusu olan metni tekrar yaratmak değildir. Bu çok kolay ve hiçbir yararı olmayan bir çalışmadır. Aksine, amaç onu yerine oturtabilmektir. Zor ve gerekli olan budur»*. Bu, metni tekrar yaratma girişimlerine karşı bir engel işlevi göreceğ olan ve her zaman akıldta tutulması gereken altın bir kuraldır. Bazı epigraflar, özellikle epigramları düzeltirken şaşkınlashırlar. Bir metnin tekrar yaratılmasında bir yarar yoktur. Kaybolan metni, veya en azından anlamını, bu da olmuyorsa doğru sözcükleri bulmak gerekir. Bu çok ilginç bir oyun değildir; bir çalışma, bir redaksiyondur. Doğru olarak yerine oturtulması gereken bir şeydir. Bu, bir polisin gerçeğı bulması gibidir; burada hukukun yeri yoktur. Burada şu kural geçersizdir: Kanıtların sorumluluğı herhangi bir eleştiriye yüklenemez. Her elemanın tartışılması ve kanıtlanması, kanıtların ortaya konması gerekir.

İlk prensip sınırlamadır. Çok eksikler olabilir ve bunların tamamlanması yapılabilir de, yapılmayabilir de. Bu çalışmadaki tek başarı, birçok neslin kritiklerinden yola çıkarak, taşın kaybolan parçası üzerindeki

yazıyı doğruya en yakın şekilde bulmaktır. Bunda daima başarılı olunması normaldir. Bazı durumlarda, bilmeme sanatını uygulamak gerekir. Ayrıca, bu parçanın yerine konmasıyla, daha sonra bizlere ya da bizden sonrakilere, metnin gelişmesinde ve doğru tamamlamanın yapılmasında yardımcı olacaktır.

Bir metnin her şeyden önce, kendisi tarafından tamamlanması gerekir. Metnin diğer bölümlerinde az çok benzer incelemeler sıklıkla görülür. Basit bir örnek: Bir dekret üzerinde onurlandırılan kişinin ismi (ethniği ve babasının adı ile) yer alır: «*filanca kişi şunları yaptı, halk filancayı onurlandırmaktadır vb.*» gibi. Herşeyden önce, korunmuş olan parçaların ve düzenlemelerin titiz ve sabırlı bir çalışmayla incelenmesi gerekir. Bu çalışma sırasında, sözcüklerin olası kesimlerinin yapılması (büyük harfle, sözcükler ayrılmaksızın yazılmış yazılarda yapılan birçok hata yazıtı okuyanın sözcükleri yanlış kesmesinden ileri gelmektedir) ve yazıtın hangi kategoriye girdiğinin saptanması gerekir. Ayrıca, kaybolmuş ve bilinmeyen bölümün sınırlarının belirgin bir şekilde saptanması gerekir.

Doğal olarak, malzeme her yönüyle incelenecektir: Örneğin, stelin genişliği, eğer taş bütün ama yazıtın bir bölümü silinmiş ise satırların düzeni ve özellikleri (Klasik dönemde Atina'da, harfler dikey satırlar halindeydi ve her satır aynı sayıda harf içeriyordu) ve satır sonlarının kesilişi («diziler» halindeki gravürler dışında, sözcükler genellikle hecelerden kesilir. Bir hece iki satıra bölünmez). Sağ ya da sol tarafından kırılmış olan bir stelin ele alınması durumunda, satırların uzunluğunun saptanması gerekir. Normal olarak, bir satırın bir formüle uyup uymadığını saptamak için bu satırlar karşılaştırılır. Bunlardan bazıları formüle uzunluk ya da kısalık bakımından uymaz. Bu sayede biz, fazla uzun ve fazla kısa formülleri elemiş oluruz. Böylece, denemeler sonucunda satırın gerçek uzunluğu saptanacaktır. "Diziler" halindeki gravür sisteminin dışında, her satırdaki harflerin sayısında normal olarak belirli bir dalgalanma olsa da, yine de bir ortalama sayı söz konusudur.

Burada bir saptamayı belirtelim: «bulunan bu tamamlama ancak eksik bölümünün uzunluğu kadardır» ve hiçbir zaman, önceki tamamlamayı kabul etmek için bir neden değildir. Oysa epigraflar başarılarını çok kolaylıkla bunun üzerine oturtuyorlar ve onu kendi tamamlamaları için iyi bir model olarak görüyorlar. Oysa bu, beklenen anlamı ya da istenen yapıyı alt üst etmektedir. Bu sadece basit bir saptama olup, malzeme açısından bunun bir sakıncası yoktur ve önerilmiş olan tamamlamanın dışlanması gerekmez. Çünkü bir tamamlama, eser açısından, eksik olan kısma göre çok kısa veya çok uzun olduğu için reddedilebilir. Bununla beraber, özünde doğruysa, gerçek anlamı vermede tamamlamanın sadece uzun ya da kısaltılmış bir formülle verilmesi söz konusudur. Tüm kelimeleri değiştirerek yapılan bir tamamlama, eğer anlamı doğruluyorsa, epigraf için, haklı olarak bir başarı diye yorumlanacaktır; ancak doğru sözcükleri oturtabilmek için diğer formülleri dışlama durumunda olduğunu belirtmesi koşuluyla.

Bir metnin analizi ve tamamlaması yapıldıktan sonra, bu tamamlamanın diğer metinlerle karşılaştırması yapılacaktır. En net ve kesin sonuç, aynı metnin bir başka örneği ile yapılacak karşılaştırma ile alınır. Bazen aynı metin, steller üzerinde iki ya da üç kez yazılmış olabilir ve farklı yerlerde, örneğin, biri agorada, biri bir tapınakta, ya da bir yabancı söz konusu olduğunda onun vatanında veya şhrinde yazılmış olabilir. Augustus'un *Res Gestae* adı verilen anıtı bildiğimiz kadarıyla Galatia'daki Ankyra'da, Apollonia'da ve Phrygia'daki Antiokheia'da dikilmiştir. Herhangi bir yerde bulunmuş olan eksik yazıtlar diğer kopyaları sayesinde tamamlanacaktır. Aynı şekilde, Augustus onuruna bir takvim düzenlenmiş ve bu Asya Eyaleti dekretlerinde yer almıştır. Bunlardan bazı bölümler Priene'de ve Apameia'da bulunmuştur. Bu dekretlerden birine ait olan küçük bir parçanın, başka yerlerde bulunmuş tam bir kopyası sayesinde tamamlaması yapılabilir.

Aynı yöntem, birçok dekretin, diğer birçok parçaları için de geçerlidir. Bir şehirde, herhangi bir dönemde resmi yazıtlarda onurlandırma, tarihleme ve onaylanmasında aynı formül uygulanır (ama bu farklı da olabilir). Bu durumda sadece bürokratların ya da onurlandırılan kişilerin adları değişecektir. Daha açık deyişle, metnin orijinali değişmeyecektir. Tüm bir metin elde olduğunda, farklı yerleri kırık ya da eksik olan diğer kopyalarının kolayca tamamlanması mümkün olacaktır. Metnin en orijinal bölümü olan gerekçeler dahi aynıdır. Örneğin: «şu kişi, şunu yaptı vb.» gibi. Çoğu kez de, genel ve değişmeyen formüllerin kullanıldığı görülür ve sıralanan onurlandırma sözcükleri de türdeşdir. Hatta yabancı yargıçlar için kullanılan formüller de aynıdır. Örneğin Priene şhri, aynı anda veya aynı dönem içinde farklı şehirlerden yargıçlar getirmişse, bunlar için hazırlanan dekretler türdeş olup, yargıçların yaptıkları işleri gösteren satırlar da aynıdır; yalnızca isimler değişiktir. Bu durumda, bir dekrete ait olan ve bir satırında yalnızca birkaç hece bulunan küçük bir parça bulunursa, tüm ve benzer bir dekretin varlığı durumunda bu parçayı doğru olarak tamamlamak mümkün olacaktır. Öte yandan, bu dekretlerin bir örneği normal olarak, yargıcın kendi kentinde de vardır. Örneğin, Assos'lu bir yargıçla ilgili, ancak buluntu yeri saptanamayan bir dekret parçası bulunması durumunda, bu parça daha önce Priene'de bulunmuş olan ve örneğin Phokaia'lı bir yargıca ait olan dekretle aynı çerçevede yer alıyorsa, Priene kökenli olarak tanımlanacaktır. Burada "mekanik" tamamlamaların özelliklerini görmekteyiz. Bu tür tamamlamalar en küçük bir şüpheye yer bırakmazlar. Bu arada, bir tamamlamanın doğruluğunun, uzunluğu ile hiçbir ilişkisi olmadığı da görülüyor. Böyle bir durumda, küçücük bir eser üzerinde yazıtın sadece onuncu satırı da kalmış olsa, eksik kısmın tamamlaması doğru şekilde yapılır. Benzerinin bulunmaması gibi farklı bir durumda ise, birkaç heceden, hatta tek bir heceden oluşan bir eksik de olsa, tamamlanması için tüm olasılıklar denenecektir.

Tüm bu çok yakın benzerliklerin dışında dahi, paralel bulma yöntemi ile, yazıtın en azından bir bölümünün tamamlaması yapılabilir. Bu, bir seriye

uyarlama yoluyla yapılan tamamlama ilkesidir. Zaten var olduğundan beri filoloji, paralel metinler yardımı ile benzerlikler saptamıştır. Örneğin, bir deyim ya da onun farklı deyişleri bir yazar veya bir eserde geçiyorsa, bir paragrafı düzeltmek veya onun doğruluğunu savunmak için paralellere başvurulmaktadır. Bir doktorla ilgili bir dekret parçasının tamamlanması için, sadece aynı kenetteki değil, tüm Grek dünyasındaki doktorlarla ilgili dekretler incelenecektir. Bu dekretlerin içeriğine, kişinin yaptığı işlere, onurlandırılma nedenlerine, anlatılan olaylara, kullanılan formül, deyim, epithet ve sözcüklerin bağdaşmasına vs. bakılacaktır. Aynı şekilde bunlar, yabancı bir yargıç, tutukluları satın alan biri vb. gibi kimselerle ilgili dekretler için de geçerlidir. Korunmuş olan bölümlerin analizi ve satır uzunluklarının saptanması, dekretin bir çerçeve içine oturtulmasını ve kesin tamamlamanın başlamasını sağlayacaktır. Genellikle asıl tema, yapı ve ortak bölümler üzerinde çalışılır; kullanılacak olan malzeme sadece korunmuş olan orjinal kısımlardır. Yer ve kişi adları vs. gibi şeylerin restorasyonundan kaçınılacaktır. Aynı şekilde, korsanların da uyrukları ve çıkış noktaları vs. ya da kaçırdıkları insan sayısı tahmin edilebilir. Bir *gymnasion* başkanına ait bir Pergamon dekretinin tamamlanması yapılmış ve yayınlanmıştı. Adolf Wilhelm, orta bölümü kırılmış olan bu dekretin tamamlanmasını düzeltti. H. Hepding, on yıl sonra Pergamon'da, eksik olan kısmı değil ama bu bölümün bir kopyasını bir beton içine konmuş olarak buldu. Aslında hiçbir eksik yoktu ve tüm tahminler yapılabilir durumdaydı. Zaten Wilhelm cümlelerin ana yapısını bulmuştu, ancak onun tamamlanması daha kişisel tercihler içeriyordu. Bu, hiçbir gerekçeye bağlı olmayan bir tamamlama olmuştu. Oysa bu kısmın boş bırakılması gerekirdi. Örneğin orada «*gymnasion*'da» şeklinde bir tamamlama yapılmıştı, oysa bulunan örnekte «*apodyterion*'da» diye yazılıydı (*apodyterion* *gymnasion*'un soyunma yeridir).

Yunanca yazıtların çokluğu ve tüm kategoriler için hazine denebilecek formüllerin oluşu nedeniyle, korunmuş olan bölüme bunların hepsi uygulanacak ve uyup uymadıkları saptanacaktır. Ciddi bir dil ve stil incelemesi, kronolojik yönden uygulanacak formülleri veya onların yerel kullanımlarını gösterecek ve bunlardan bazılarının atılmasını, diğerlerinin ise kullanılmasını sağlayacaktır. Bu alanda, yani bir yazıtın stilini ve hatta kelimelerini de oluşturabilecek derecede büyük bir aşama sağlanmıştır. Bazen, eş anlamlı birçok formül arasından uygun bir seçim yapılabilir ve hatta, örneğin bir tır dahi önerilebilir. Bu formül, yani *exempli gratia*, böyle durumlarda başvurulması gereken bir çözüm olarak saklanması gereken bir formüldür. Ama bu, çoğu kez yapıldığı gibi, hiçbir dayanak noktası olmaksızın yapılan tümüyle fantazi ürünü tamamlamalar için kullanılacak bir formül değildir. Oysa bu, epigrafın birşey yazmak için değil, eşit olasılıklara sahip on ayrı anlam veya on farklı yapı alternatifinin varlığında başvuracağı bir formüldür. Paralellere dayanan metodun titiz bir uygulaması, epigrafın aynı türdeki tüm malzemeyi tanıdığını ve tüm nüansları hissedebilmek ve bir dekreti düzeltmek için dönemin diline yeterince hakim olduğunu gösterir. Prensip olarak anlam, tamamlanması yapılacak şekilde yakalanırsa,

bulunan kelimelerin tamamlaması da yapılabilir ve gerçekten de, araştırmada anlam veya kelimenin biri diğerini doğurur veya önerir. Form ve fon ise, epigrafın girişimleri ve savlarıyla elde edilir.

Başından itibaren, gerek malzeme ve gerekse sınıflama açısından *corpus*ların önemi bilinmektedir. Sayıları çok az olduğu için, *corpus*ları artırmak gerekir. Zira büyük aşamalar onlar sayesinde olacaktır. Bir vasiyet veya kuruluş yazıtı bulunması durumunda yapılacak en iyi çalışma, bu türdeki yazıtların tümünü ve bunların bugüne değin bilinen tüm formüllerini derleyip, bunlardan yararlanmaktır. Bu tür bir derleme yoksa veya bitirilmemişse, epigraf bu çalışmayı bizzat kendi yapacak ya da tamamlayacaktır. Bu tür bir derleme, aynı zamanda tarihçiye, sosyal, ekonomik ve hukuksal tarihin herhangi bir kesiti üzerine bir malzeme hazinesi sunmuş olur.

Tamamlamaların kabul edilebilirliğinde, hafıza ve mantığa uygunluk iç içedir. Metnin korunmuş olan bölümlerine ve paralellerine göre, beklenen sonuç her zaman budur. Bunun temeli mantıktır. Ancak, alıştığımız bu dönemin Avrupa'lı mantığını bu tür malzemelere uyarlamayı bilmek gerekir. Bu mantık, malzemeyle bizzat uğraşarak öğrenilen bir mantıktır.

Aynı şekilde, tamamlama çalışmasında, imgeleme ve hafıza, karşılıklı olarak verimliliği artırır. İmgeleme çoğu kez hafıza tarafından yönlendirilir. Şöyle ki, bellekteki tüm önceden bilinenler ve farklılıklar, imgelemenin içeriğini yönlendirmede rol oynarlar. İmgeleme, dayanak noktası olarak bellekte bulunan kayıtlardaki benzerlerini alır. Diğer taraftan imgeleme her zaman, henüz saptanmamış bir yenilik olasılığına da açıktır. İmgelemenin rolü, tümünden bir metnin yorumlanmasındakine göre, tamamlamada daha belirgindir. Bu son durum da oldukça gerçektir. İmgeleme farklı savlara açık olup, esnek ve hoşgörülüdür. Hiçbir zaman, hemen bir yöne saplanmamak gerekir; yoksa böyle durumlarda her zaman geri çekilme olasılığı vardır. Yavaş yavaş bazı savlar dışlanacaktır. Fontenelle'in dediği gibi, "*gerçek filozof ve bilim adamları filler gibidirler; yürürken ilk adımını sağlamlaştırmadan, ikinci adımını atmazlar*". Problemin tüm elemanları gece ilerlediğinde, bazen uyanınca, bazen de ilk bakışta çözümlenir, aydınlanır. Aslında gerçek olan şu ki, bu çözümlenmede, deneyimlerin birikimi ve alışkanlıkların rolü büyüktür. Ancak bir süre sonra, bu esinlere sürekli olarak dönmek gerekir. Düşünce ve yaratıcı gücün özgürlüğü, aynı bilinçli kirtikle, ve başka bir savla ilgilenmeksizin onları yargılayacaktır.

Tamamlamada epigrafın izlediği yol, tamamlamada aynı yöntemi izlemişse okuyucu tarafından da izlenebilir. Bu oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Herşeyin ötesinde bu, yazarın kendisine okuyucu için daha eğitici olan yolu seçmesidir ve bu onun en doğal hakkıdır. Her durumda, öncekilerin girişimlerini inceleyerek, onların başarı ve başarısızlıklarından ders almak bir kazançtır.

Bir tamamlamanın doğruluk derecesi ve doğruluk olasılığı, malzemenin durumuna ve yapısına bağlıdır. Her yıl durmaksızın artan yeni buluntular arasında gerekli bir örneğin ya da benzerlerinin bulunması, önceki bir tamamlamayı aniden mekanik bir şekle dönüştürebilir. 1890 yılında Boiotia'da kopya edilmiş silik durumdaki bir taş, anlaşılamayan heceler ve birkaç kelime dışında hiçbir anlam vermiyordu. Öte yandan, 1935 yılında Euboi'a'daki Khalkis'de kopya edilmesine karşın Euripus kanalıyla Tanagra'dan getirilmiş olan diğer bir yazıt, sportif yarışmaları içeren bir epheb katalogu idi. Bu yazıt sayesinde, (1890 yılında bulunmuş olan) eski yazıtı tamamlamak mümkün olmuştur. Bu yazıtlarda geçen yarışma adları aynı, sadece epheb isimleri farklıdır. Eski yazıtta sadece izleri kalan harfler, yeni yazıtta mükemmel bir şekilde korunmuştu. Hatta bu sayede yazıtın geliş yeri dahi doğru olarak saptanmıştır. Eksiksiz durumdaki benzeri bulununcaya değin, bu yazıt bir giz olarak kalmış, ancak onun sayesinde bir anda açıklığa kavuşmuştur. Epigrafın buradaki başarısı, iki yazıt arasındaki bağı kurmasıdır. Bu tesadüfi okumalar, *corpus*'larda, kitaplarda ve dergilerde veya hafızanın bir köşesinde saklanmış olarak bulunurlar. 1926 yılında Samos'dan, bir doktorla ilgili bir dekret yayımlandı. Bu yazıtın sadece sol tarafı korunmuştu. Eksik olan bölüm önce editör, daha sonra da iki epigraf tarafından tamamlandı. Ancak taşın sağ pançası 1959 yılında bulundu ve yayımlandı. Bu da, anlama yönelik isabetli sözcüklerin konmasıyla önerilen tamamlamaların doğruluğunu ortaya koymuştu.

Tamamlamanın güçlüğüne, malzemenin orijinalliği ile orantılı olduğu zannedilir. Bürokratik formül, çoğu kez doğru tamamlama modellerine sahiptir ve her durumda da olacaktır. Bir dekretteki motiflerin sergilenmesi ve ifadelerin tamamlanması, buradaki olguların orijinal ve ender oluşu yönünden az veya çok güç olacaktır. Şiir ve mezar şiirleri hep en güç olanlardır. Bunların büyük bölümünün gerek sözcükler, gerekse, anlam yönünden tamamlanmaları asla yapılamayacaktır. Ayrıca edebi bir eserdeki sözcüklerin seçimi en önemli noktadır. Metin kendi kategorisinde tek eserse tamamlama yapılamaz ve karşılaştırılacak bir metin bulununcaya değin böyle kalacaktır.

Tüm bunlardan kurallar oluşturulabilir. Kanıtlanamayacak bir öneriyle, ne olursa olsun tamamlama yapılmamalıdır. Epigrafın eksik bölüm korkusuna kapılmaması gerekir. Kanıtsız ve temelsiz tamamlamalar sadece faydasız olmayıp, aynı zamanda tehlikelidirler de. Zira, sorunu maskelerler ve bazı epigrafı yanıltırlar; tüm tamamlamanın iflasına neden olurlar. Geçmiş deneyimlere başvurmanın da bir sınırı vardır. Letronne'un dediği gibi, «ihtiyatlıktan kesinliğe gidişte belli oranda karışıklık vardır. Ancak ikisi arasında bir denge kurmak gerekir». Bazen bu ihtiyat ve cesareti anında göstermek gerekir. Bu, metodun başarısı için bir destektir. Ancak unutulmaması gereken şey, araştırmacıların sınırı kabullenmiş olmalarının gerektiğidir. Ancak bu sınır da göreceli bir sınırdır. Öfkeden daima uzak kalmak (bu, taşçı ustasının yapmış olduğu hatalara yönelik olabilir, ki bu olağan bir öfkedir, birkaç neden aranırsa, özellikle çabuk okumadan

kaynaklanan yanlış okuma söylenebilir), sabırlı, sakin, yarını beklemeyi bilmek ve gelecekte umutlu olmak gerekir. Bu metotlar, bir asrı aşkın bir süreden beri bu şekilde gelişim göstermişlerdir ve gelişmeye devam edeceklerdir.

Herkes bu metodu kendi dilindeki bir gazete parçasının eksik sütunlarına da uygulayarak anlayabilir. Bu türden bir tamamlama, metnin bizzat kendisi, diğer örnekleri, paralelleri ve benzerleri ile karşılaştırılarak yapılabilir. Bu, açık artırma ilanlarında, politik ve sportif içerikli bilgilerde, cinayet ya da diğer olaylarda (kazalar, ölümler vb.), politik yayınların ilk sayfasında edebiyat, sanat veya dizi yorumlarında ve hatta şiirlerde uygulanabilir.

BİBLİYOGRAFYA

Burada amaç, grekçe ve Latince epigrafi çalışmasına yönelik yeni kaynaklar üretmek değildir. Bunlara yönelik son çalışmalar, bibliyografya ile beraber, *Actes du IIe congrès international d'épigraphie grecque et latine* (Paris, 1952 [Paris, 1953]), adlı eserde bulunmaktadır. Bu ciltte ayrıca, güncel olarak birçok yerde kullanılan, çok sayıda zikre değer metotlar da bulunmaktadır.

Epigrafinin gerçek sorunlarını çözümlenecek, özgün ve güncel bir elkitabı yoktur. En canlı denebilecek ancak bugün güncelliğini yitirmiş olan, Salomon Reinach'ın, *Traité d'épigraphie grecque* (Paris, 1885) adlı kitabıdır. Ch. T. Newton'un yazıtların içeriği hakkındaki çevirisi de her zaman okunabilir.

W. Larfeld'in el kitapları olan:

Handbuch der griechischen Epigraphik, 2 cilt, München, 1902 ve 1907 ve *Griechische Epigraphik*, München, 1914'de ise, gerek giriş, gerekse içerik açısından hiçbir şey üretmemiştir. Bu nedenle kullanılabilir kitaplar değildir.

G. Klaffenbach'ın, *Griechische Epigraphik* (Göttingen, 1957) adlı küçük kitabı salık verilebilir, ancak çok kısadır.

R. Cagnat'ın, *Cours d'épigraphie latine* (4. baskı, Paris, 1914) adlı el kitabı birçok nesil tarafından kullanıldı. Ancak, bugün, başka bir metot üzerine oturtularak ele alınmalıdır.

Corpus'lar yaşayan epigrafi için daha iyi bir fikir verebilirler. Ancak, büyük çoğunluğu, yorum olmaması ve kuru bir dille yazılmış olmaları nedeniyle giderek kısırlandı. Bunlar, ancak yukarıda belirtildiği şekilde incelenebilir veya okunabilir.

Letronne'un, *Recueil des inscriptions grecques et latines de l'Égypte étudiées dans leur rapport avec l'histoire politique, l'administration intérieure, les institutions civiles et religieuses de ce pays depuis la conquête*

d'Alexandre jusqu'à celle des Arabes (Paris, 1842 ve 1848) adlı, iki cilt ve bir albümden oluşan eseri, Mısır'ın Grekçe ve Latince yazıtlarının bir derlemesi olup, burada Büyük İskender'in Mısır'ı alışımdan Arap dönemine kadar dini ve sivil yasaları, bürokrasi, politika ve tarih ilişkileri açısından inceledi.

F. Cumont, H. Gregoire ve J. G. C. Anderson, *Studia Pontica III' deki Recueil des inscriptions grecques et latines du Pont et de l'Arménie*, tek fasikül halinde (Bruxelles, 1910). Seyahatler ve coğrafya ile ilgili bölümü ise *Studia Pontica'nın* II. cildindedir.

Louis et Jeanne Robert, *La Carie, histoire et géographie historique avec le recueil des inscriptions antiques, cilt II, le Plateau de Tabai et ses environs* (Paris, 1954).

J. Pouilloux et C. Dunant, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos*, 2 cilt. (Paris, 1954-1958).

Malzeme açısından bazı *Corpus*'lar:

F. Cumont, *Les classiques Textes et monuments figurés relatifs au culte de Mithra*, 2 cilt. (Bruxelles, 1896 ve 1898). Bu ciltlerden biri, Mithra kültürüne yönelik eserlerin ve yazıtların *Corpus*'udur. Diğeri ise, genel bir incelemedir.

R. Daresté, B. Haussoullier ve Th. Reinach, *Recueil des inscriptions juridiques grecques*, 2 cilt (Paris, 1891-1904, çevirileri ile).

B. Laum, *Stiftungen in der Griechischen und Römischen Antike*, 2 cilt., Leipzig, 1914 (tüm inceleme ve çevirileri ile kötü hazırlanmış bir yapıt).

L. Robert, *Les Gladiateurs dans l'Orient grec* (Paris, 1940). Yakındoğudaki amfiteyatroların oyunları ve gladyatör dövüşlerinin yayılımı üzerine, yorumlar da içeren bir sosyal tarih çalışmasıdır.

Seçme yazıtlar içeren eserler arasında en ilginç olanlar şunlardır:

W. (G.) Dittenberger, *Sylloge inscriptionum graecarum*, 3 baskı, 4 cilt (Leipzig, 1915-1924) ve

W. (G.) Dittenberger, *Orientalis Graeci inscriptiones selectae*, 2 cilt. (Leipzig, 1903-1905). Burada çok sayıda önemli ve anlamlı metin, akıllıca kritik edilmiştir ve Latince detaylı yorumlar içermektedir.

F. Dürbach, *Choix d'inscriptions de Délos*, 2 cilt. (Paris, 1921 ve 1923). Bu iki ciltte adakların ve dekretlerin detaylı yorumları ve çevirileri metinlerle beraber verilmektedir. Fransız okuyucu için, en mükemmel bir yayın; ancak Delos metinleri çok çeşitli değil.

M. N. Tod, *A Selection of Greek historical Inscriptions*, 2 cilt (Oxford, 1933 ve 1948). Her yazıtın genel bir analizi ve yorumu verilmekte ve kökenlerinden başlayarak yaklaşık 323 yılına değin gidilmektedir.

Araştırma bakımından en eğitici olan, çıkmakta olan makaleleri okumaktır. Antik dönem üzerine geniş bilgiler içeren dergilere girerek ve

eskiliklerinden fazla sızlanmaksızın, en iyilerin yanında, en kötülerini de görerek incelemek gerekir. Bunlardan Fransız olarak tercih edilebilecekler arasında Paul. Foucart (1836-1926) ve Pierre Roussel (1881-1945); Alman olarak, U. Kochler (1838-1904), W. Dittenberger (1840-1906), Ad. Wilhelm (1864-1950) sayılabilir. Ancak, bu bilim adamlarının makaleleri çok farklı yerlerde yayınlanmışlardır. Bir de yazarı öldükten sonra makalelerinin derlendiği ve grekçe bakımından da kolay okunabilen eser M. Holleuax, *Etudes d'épigraphie et d'histoire grecques* (5 cilt, Paris, 1938-1957) adlı yayındır ve bu yapıtı L. Robert tarafından derlenip yayınlanmıştır.

Bu son eser için,

Hellenica, Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques (12 cilt, Paris, 1940-1960) adlı yayına bakılabilir.

Latince için:

Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, cilt VIII (Berlin, 1914).

Léon Renier'in, *Mélanges d'épigraphie* (Paris, 1854) adlı derlemesinde kuru ve özet olarak, latin epigrafisinin halen güncelliğini koruyan metotları izlenebilir. Ancak bu kitabın elden geçirilerek, metinlerin eski yorumlarıyla birlikte, ama bugünkü gelişmiş metotlar ışığındaki durumlarının dipnotlarda gösterilerek, yeniden yayınlanmasında büyük yarar vardır.

Çev. Nuran Şahin
İzmir 1995

